

509/3 ✓

1937

11

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართვე. ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ფნის, ისტორიისა და შაჟურ. უკლტურის ინსტიტუტა ჯად. ნ. შარის სსს.
Ин-т языка, истории и матер. культуры им. акад. Н. Я. Марра

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

ნაკვეთი II ВЫПУСК

ტფილბი
1937

9(47.222)(1002)+9/12.9/

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ენის, ისტორიისა და მატერ. კულტურის ინსტიტუტი აკად. ნ. მარის სახ.
ИН-Т ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕР. КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

ნაკვეთი II ВЫПУСК

აქიზადას იხეობია
კვანის იხეობია.

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით

Напечатано по распоряжению Грузинского Филиала АН СССР

რედ. ს. ჯანაშვილი

ტექნედ. შ. კუმბურაძე

საქართველოს
მეცნიერებათა
აკადემიის
ფილიალი

მთავლიტი № კ-636 შეკვ. № 349 ტირაჟი 1.000
სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის სტამბა,
აკ. წერეთლის ქუჩა № 5-7. ტელეფ. № 3-74-66

მ ა კ ა რ ს უ ბ უ ა

«ხაჭაღურნი» და «დადიანურნი»

I

1923 წელს, სამეგრელოში მოგზაურობის დროს, მეგრულ ენაზე მუშაობის პროცესში, შემთხვევა მომეცა ჩემი უშუალო დაკვირვების ობიექტად გამხდარიყო ზემო-სამეგრელოს მთიანი ნაწილი, ეგრედწოდებული ლაკადა, რომლის საკმაოდ მნიშვნელოვან პუნქტს (როგორც ეკონომიურად, ისე კულტურულად) აღმოსავლეთის მხრით წარმოადგენს სოფ. კურზუ. ადგილობრივმა გლეხმა, ოხნოცდახუთი წლის მოხუცმა, ქ. ქუთარია, მიაშობ, სხვათა შორის, ერთი ეპიზოდი ბატონყმობის დროიდან: საკითხი ეხებოდა ერთ-ერთი მებატონის (გვარად დადიანის) მიერ თავისი ყმის, გიო ბერულას, დასჯას „ურჩობისათვის“, რაც გამოიხატებოდა თურმე იმაში, რომ ხსენებულ ყმას კატეგორიული უარი განუცხადებია მაზე ახლად დაკისრებულ მოულოდნელ ბეგარაზე—მთიდან საზამთროდ შეშის ჩამოტანაზე. უარის თქმა გამოწვეული იყო თურმე იმ მოსაზრებით, რომ ამაზე თანხმობის გამოცხადებით ადვილად შეიძლებოდა ასეთი ვალდებულება საშვილი-შვილოდ გადასცემოდა შთამომავლობას.

ხსენებული მათქვამი, ქ. ქუთარია, როგორც თვითმხილველი და თანდამხდური ამბობს:

„ ხაჯალური უჯოხოდეს დო თინა ქიგედვეს გიოს კესერს. ართი თუთას ქიგედდღ თინა. ხაჯალური ჯოხოდღ რკინაშ ჯაჭვის; ჯაჭვი ჯგურა რდგ ოთხი-ხუთი კოჩიში ოღალარი რკინა. კელაჟი გითოჭკირილი რდგ დო თექე გაითიღანდეს ართი დუს, ნამუსით რკინაში რგოლი უღუღუ. თი რგოლს გაღე დირეს ქიკლურღვანდეს დო მაჟირა დუდი კოს კესერს გეძდღ დო კვლერი რდგ კვლათ. სორგდღ დიხას უკულენეშის“.

თარგმანი: — „ხაჯალურს“ ეძახდნენ და ის დაადვეს გიოს კესერზე. ერთ თვეს ედვა ის, ხაჯალური ერქვა რკინის ჯაჭვს; ჯაჭვით იყო გაჭედილი ოთხი-ხუთი კაცის სატარებელი რკინა. კედელი მაღლა გამოჭირილი იყო და იქ გაიტანდნენ ერთ თავს, რომელსაც ჰქონდა რკინისავე რგოლი. ამ რგოლს გარედან დირეს გაუყრიდნენ ხოლმე და მეორე თავი კაცს კისერზე ედვა, — დაკეტილი იყო კლიტი. ეყარა მიწაზე შემდეგ“.

თხრობის ამ მოტანილ ნაწყვეტიდან ირკვევა ორი გარემოება პირველი—ხაჯალური არის რკინის ჯაჭვი, როგორც ეს ხაზგასმით

კატეგორიული უარის თქმა გამოწვეული იყო თურმე იმ მოსაზრებით, რომ ამაზე თანხმობის გამოცხადებით ადვილად შეიძლებოდა ასეთი ვალდებულება საშვილი-შვილოდ გადასცემოდა შთამომავლობას.

აქვს აღნიშნული მათქვამს—და გამოყენებულია ყმების დასასჯელ იარაღად: მეორე—ხაჯალური ყოფილა სპეციალური კონსტრუქციის, ადამიანის კისერზე დასადები, მიძიმე ჯაჭვი.

ქვევით, გამოკვლევის სათანადო ადგილას, მე ვუჩვენებ, რომ სწორედ ხსენებულ სოფლიდან (კურზუდან) ასეთივე დადიანისეული ჯაჭვი 1908 წლის თარიღით ჩანს ჩამოტანილი თედო სახოკიას მიერ, სიძველეთა მუზეუმში გადასაცემად, ხოლო ახლა კი ჩვენთვის იბადება ერთი ძირითადი საკითხი: ხაჯალური, როგორც ადამიანთა დასასჯელად ხმარებული, კისერზე შემოსაკრავი სპეციალური კონსტრუქციის ჯაჭვი, იყო თუ არა გავრცელებული, კერძოდ სამეგრელოსა და საერთოდ საქართველოს რომელიმე ნაწილში ბატონყმობის დროს, ან და მისი გადავარდნის ახლო ხანებში, და ენობრივ სინამდვილეში თუ შეინიშნება მისი არსებობა ბატონყმობის მომდევნო მანძილზე, თვით უახლოეს ეპოქამდე?

ამ ძირითადი საკითხების გასარკვევად ჩვენ უნდა მოვიშველიოთ სამი სხვადასხვა დარგის ფაქტები:

I. სალიტერატურო ძეგლები, II. მატერიალური კულტურის ნაშთები და III. ცოცხალი ენის მასალები.

I. სალიტერატურო ძეგლები.

მე ქვემოთ შევჩვენებ ერთ-ერთ უცხოურ სალიტერატურო ძეგლს, სადაც ლაპარაკია ადამიანის დასაპატიმრებელ ჯაჭვზე, რომელთანაც დაკავშირებული უნდა იყოს არა მარტო ხაჯალურის ტიპის იარაღები და მაშინ დაწვრილებით გავარჩევთ მსგავს ჯაჭვების გენეზისის საკითხს, ხოლო აქ მოვიტანოთ სათანადო ადგილები უცხოურ, თუ ადგილობრივ ენებზე შესრულებულ სალიტერატურო ძეგლებიდან:

1. როგორც ცნობილია, მე-17-ე საუკუნის პირველ ნახევარში (და შემდეგაც) საქართველოს ფარგლებში ხანგრძლივად უცხოვრიათ იტალიიდან მოვლინებულ კათოლიკე მისიონერებს, რომლებიც ცდილობდნენ ადგილობრივ მკვიდრთათვის ჩაენერგათ კათოლიკური ეკლესიის უპირატესობანი მართლმადიდებლობის წინაშე და ამ მიზნით განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ ხალხის დაბალ ფენებს, რათა მათში დაემსახურებიათ სიყვარული და პატივისცემა, რომ შემდეგ, შედარებით, ადვილი ყოფილიყო რომის პაპის გავლენის დამკვიდრება ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის. ამ მიზნით მოვლინებულ მისიონერებს ჰქონდათ სპეციალური დავალება, უხდებოდათ ხალხთა ყოველმხრივი შესწავლა: იქნებოდა ის ზნეჩვეულება, პოლიტიკური წესწყობილება, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური ვითარება, სამეურნეო ორგანიზაცია, ენისა და კულტურის საკითხები, თუ სხვა. მათ შორის არა იშვიათად აღმოჩნდებოდა ხოლმე მისიო-

ნერი მწერალი, მხატვარი და ასე შემდეგ. ცნობილია, მაგალითად, რომ ამ მისიონერთა რიგებში ერია ერთერთი თვალსაჩინო მწერალი — არქანჯელო ლამბერტი, რომლის კალამს ეკუთვნის თავისი დროისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი „სამეგრელოს აღწერა“. ხსენებული მწერალი დიდი ხნით დარჩენილა საქართველოში საერთოდ, ხოლო კერძოდ სამეგრელოს ფარგლებში მისი მოღვაწეობა უდრის 18 წელიწადს. ბუნებრივია, რომ ამ ხნის განმავლობაში ადგილობრივი ცხოვრებით დაინტერესებული მწერალი-მისიონერი ადვილად შეისწავლიდა მკვიდრთა შორის არსებულ სოციალ-ეკონომიურსა და კულტურულ ვითარებას, თვით უმნიშვნელო დეტალებსაც კი. თავის ნაშრომის ერთერთ თავში, რომელიც ეხება საპყრობილისა და საერთოდ ადამიანთა დაპატიმრების წესებს, არქანჯელო ლამბერტი წერს:

„როცა (სამეგრელოს, მ. ხ.) მთავარი მოინდომებს ვისიმე დასჯას, ბრძანებს, რომ მას ყელზე წამოაცვიტოს რკინის საყულო დოღისა და მძიმე ჯაჭვითო და ამ სახით ჩააბარეთ დარაჯსო... ტუსალებისა, დარაჯებისა და პოლიციელის მოვალეობას ერთად ასრულებენ ისინი, ვისაც ჩაბარებული აქვთ მწვევარ-მეძებართა ყურის გდება. მეგრულად ამით ჰქვიან მაჯოლორი. ეს დარაჯები ერთსა და იმავე სახლში ამწყვდევენ ჯაჭვით დაბმულებს, ტუსალებსა და ძაღლებს, რომელნიც ღამეს ერთად ატარებენ ერთსა და იმავე უწმინდურობაში და საშინელ ჰაერში. ხშირად მათი ჯაჭვები ერთმანეთს გადაეხებებიან ხოლმე. როცა შიშობენ, ტუსალები ღამე არ გაიქცენო, ყელს გარდა კიდევ ფეხებზე დაადებდენ მეტად მძიმე ბორკილს... ჯაჭვით დაბმას ვერაფერს ვერ წაუვა, რაც უნდა დიდებული თავადი იყოს. როცა მთავარი გაურისხდება ვისმე, ბრძანებს იმის დაჭერას და ჯაჭვით დაბმას, ეგრე დაბმულს ჩააბარებს მაჯოლორს, რომელიც ატარებს მას იქით-აქით; ეს კი არის, რომ კეთილშობილებს უფრო სუბუქ ჯაჭვს ჩამოკიდებენ და გარდა ამისა ნებას აძლევენ, რომ ცხენით იარონ; რის ნებაც დაბალ ხალხს არა აქვს“¹.

ეს ვრცელი ამონაწერი ექვს მიუტანლად ამტკიცებს, რომ ყელზე შემოსაკრავი მძიმე ჯაჭვების ადამიანთა დასასჯელად გამოყენების ფაქტი დადასტურებულია, მაშასადამე, XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, სამეგრელოში. მაგრამ, ეს ეხება მხოლოდ მართლმსაჯულებას, ან იქნებ იურიდიული ნორმებით გათვალისწინებულ შემთხვევებს, ხოლო თავადებს, ან კერძო პირებს შეიძლება არც კი

¹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“ იტალიურით თარგმანი ალექსანდრე ჭყონიასი. ტფილისი; 1901 წ. გვ. 86—87.

ჭკონდათ უფლება, თუნდაც იმავე საუკუნეში, ანალოგიური ჯაჭვები შეებათ ყელზე და ისე დაეპატიმრებიათ ადამიანები.

რომ კერძო პიროვნებასაც შეეძლო გარკვეულ შემთხვევებში იმავე საშუალებით (ჯაჭვების მეოხებით) დაეტყვევებია ადამიანი, ამას ამტკიცებს მეორე იტალიელი მისიონერის, ქრისტეფორე კასტელის სურათი, რომლის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი მატერიალური კულტურის ნაშთებთან დაკავშირებით.

2. მეორე სალიტერატურო ძეგლი ფეოდალურივე ეპოქიდან მომდინარე, რომელშიაც ლაპარაკია დამნაშავეის ჯაჭვით დაბმაზე და ამ უკანასკნელის სპეციალურ სახელწოდებად დადასტურებულია ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი — იგივე, რაც ხმარებული აქვს მათქვამ ბერულას, მხოლოდ მისგან ცოტაოდენი განსხვავებული სახით, — ეს ძეგლი არის სპარსულიდან თარგმნილი იგავ-არაკთა განთქმული კრებული „ქილილა და დამანას“ ერთერთი ვერსია (C)¹, ცნობილ ლექსიკოგრაფ სულხან-საბა ორბელიანის რედაქციით მოცემული. საძიებელი ტერმინი ხმარებულია ძეგლის იმ ადგილას, სადაც ლაპარაკია ლომსა და დედა მისს შორის დამანას საქციელისა და მისი საპყრობილეში გაგზავნის შესახებ. მოვიტანოთ სათანადო ამონაწერი:

როდესაც ლომს ყოველ მხრიდან აუგი ესმის დამანას მისამართით და ყველა ცუდად იხსენიებს მას, მაშინ აღძვრის ეჭვები, იქნებ უმართებულო იყოს ამდენი ძაგება ეგზომ მარჯვე და „ხელგამომავალი“ კარისკაცისკენ მიმართულიო და თავისი აზრების საილუსტრაციოდ მოყავს იგავი სამი მეშურნე ამხანაგის შესახებ, რის დამთავრების შემდეგ გარკვევით სვამს საკითხს:

„არამც დამანას საქმეცა ესრე შურით ამდგარიყოს?

ლომის დედამ უთხრა:

მე ამ კარის კაცთაგან მეშურნეობის გზა არ მინახავს და ამ სახისა არცა ვისგან რა ეჭვი შემსვლია. ნუ თუ ესე იყოს, მის მოკვლაზედ ყოველნივე შეთქმულ იყვნენ და ხელმწიფისა შესმენისათვის ექმნასთ, თვარამ, მისი გაცულებითა სარგებელი არავის მიეცემის.

ლომმა უთხრა:

— მე ამა საქმისა ესრე მწადიან: დამანას გაცულებისა საქმესა არ ავუჩქარდე და არცა სხვანი იგი მაზედ ჩემის წყალობისათვის დაქიშვებულნი იყვნენ. მე სხვათა სიამონისათვის ღვთის თვალი არ განვიშორო. ვირემ მისისა საქმისა გამოძიებასა არ აღვასრულებ, მე მისის მოკვლის ბრალსა არ დავიდებ. შუთურბას საქმესა ზედა რომე

¹ იხ. ალ. ბარამიძე, „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, გვ. 216 და შემდ.

ავჩქარდი და ეგოდენ სინანულად შემექნა, აწ ეგრე რადლა გვრო? უმჯობესს არის, შეუტყობლად და გამოუკვლეველად ხელ-გამომავალი და გამოჩენილი კაცი არ წავახდინო და ვირემდის სიმართლის პირი ექვისა ფარდაგსა უკან არა ვნახო, არა ბრძანება მახედ არ დავასკვნა და ამა სიტყვის თარგმანება, რომელი საუკეთესო სარგებელია და სიწმინდის ზნითა შობილი, რომელი დიდსა ბრძენსა უთქვამს, მას არ გარდაეცილდე.

უთქვამს მრჩობლელი:

თუცა რისხვა მოგერიოს, შემცოდისა წყრომა საესე, დაითმინე გონებითა, ბორგვის ცეცხლი სწრაფად აესე. ადვილია გასატეხლად ლალი თლილი, ფერად ვარდი, მაგრამ მისი გამთელება, არ იქნების, რა დასწყნარდი. ჩქარად ხმლისა ამოღება თუცა ბრძენმა დაუწყუნოს, სინანული რალას არგებს, ან სიწყნარე ვინ ურწმუნოს?

ლომმა და დედამისმა საუბარი დაასრულეს და თვისთა სადგომთა წავიდნენ; დამანა საპყრობილედ შეაყენეს და ხალაჯაური დაადგეს: ქილილამ რა სცნა, ძმობილობის ცეცხლმა გული დასწვა და მეგობრობისა სიყვარულმა მისად ნახვად გაამგზავრა. რა საპყრობილედ ეშვიდა (sic), ოდეს დამანა დაინახა, მისი თვალისა ღრუბლითა ცრემლისა წვიმამა ცვარვა დაიწყო და უთხრა:

— ძმაო, ამა ჭირისა უფალი და გატანჯული ვითა გიხილო, ანუ ამას იქით ჩემსა სიცოცხლესა რა გემოლა მოეცემის?

უთხრა შაირი:

უშენოდ სული მიდგანან, როგორ ვსცოცხალ ვარ და ვითა, თუ ყოლე გვერდსა არ მიჯდე სიტყვითა კარგ სადავითა.

გეთქვა, უჩემოდ გაძელო მტერთანა არ სადავითა.

და მეფობა მექმნას, მონად ვდგე—არ თქმულა

ეს იგავითა.

დამანამაცა ტირილი შექნა და თქვა ლექსი:

მოსურნის მოყვრის სიშორე ჩემგან ვით გაიძღებისა,

ღვიძლ დაკოდილი, გულწყლული, შორს მყოფი მისის ხლებისა.

ესე ზრუნვა ჭირი და ნავლელი და საპყრობილისა მძიმე ჯაჭვი შე არარად მიჩანს, ამაღ რომე გაყრისა კვამლი უნდა შემომბოლედედეს და მოშორებებისა ცეცხლითა ვდნებოდე“¹.

როგორც ცნობილია, არსებობს „ქილილა და დამანას“ კიდევ ორი ვერსია: A ვერსია და B ვერსია. იმავე ძეგლის A ვერსიის მიხედვით სათანადო ადგილი იკითხება შემდეგნაირად:

¹ ქილილა და დამანა, წ. კ. კოლექციის № 31, გვ. 128.

„ . . . ვეკობ ღამანას საქმეც ქიშობით და მემშურნეობით იყოს“

და ლომის დედამ მოახსენა:

— მე თქვენის კარის გამრიგეში ქიშობა და მემშურნეობა არვისთვის შემიმცნევა (sic). ნურც თქვენ დაიჯერებთ, ბატონმაც და ყმამაც ღამანას სიკედლის მიაშურეთ და მის მალე გარდაგებას ეცადენით.

ლომმან ბძანა:

— საყვარლო დედაჩემო, მართალი მოგახსენო, მე ამ საქმეს, სინამ მართალს არ შევიტყობ, ღამანას გარდაგებას ვერ დავაშურებ. არამც სხვათ სარგებლობის გულისათვის მე ზიანი დამემართოს, კაცთა სიამოვნისათვის გამჩენის წყრომა მომეცეს! სინანდის ამ საქმის მართალი და ჭეშმარიტი არ გამოვსძებნო და სწორად არა ვსცნა, თუ მე იმას ვაფნო რამე, რადგან შუთუბას საქმეზედ ამდონი სინანული დამემართა. აწ ჯობს, რომ ეჭვითა, ანუ სხვის ქართულით, ამისთანა გამოსაყენებელი კაცი არ წავახდინო, ცოტას ხანს დამაცადეო.

ოდეს კაცთა ავის მოქმედება ნახო¹, ნუ თუ მსწრაფლ მოგვიანოდაც მოქცევას ეცადო, კარგია..

(იქვე, განზე—გარდიგარდმო აშიაზე ვახტანგის ხელით ესლექსი შემდეგი სახით არის წარმოდგენილი:

ნახო კაცი, სამუდამოდ, რა ავისა იყოს მქმნელად,

ადრე ვერ ქნა, გვიან იყოს, შეეცადე მოსაქცევლად)

და ადგენ, თავიანთ სადგომისაკენ მოსასვენებლად წავიდენ.

მაგრამ ღამანა საპრობილეში წაეყვანათ და უდრეკელი შეეყარათ და ქილილას ამხანაგობისა და ძმობის გზითა რომ ღამანა მიჩნდა, სანახავად წავიდა და როდეს შევიდა საპრობილესა, თვალთაგან ღვარულად ცრემლი წაედინა და უთხრა:

— ძმაო, შენ ამ შეჭირვებაში როგორ გნახო, ან ჩემს ცხოვრებას რაღა გემოვნება ექნებაო..

და ღამანამაც ტირილი დაიწყო და უპასუხა:

— „მე ეს განსაცდელი და არც ამ საპრობილის უდრეკელი მაგდენად მაწუხებს და მიმძიმს, რომ თქვენის ბედნიერის აგებულებისა და ენა ტკბილის გაყრა მიმძიმსო.“

ორივე ეს ამონაწერი ემყარება ერთსა და იმავე წყაროდან, სპარსული ძეგლიდან, მომდინარე ორ სხვადასხვა ვერსიას, შესრულებულს სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა პირთა მიერ. როგორც სათანადო სიზუსტით გარკვეული აქვს ხსენებულ ნაშრომში პროფ-

¹ დაყოფა ყველგან ჩემია (მ. ხ.).

ა. ბარამიძეს, C ვერსია (იგივე ნაბეჭდი ტექსტი—„ქილილა და დამანა“) წარმოადგენს ვახტანგის მიერ შესრულებული თარგმანის (B ვერსია) საბოლოო რედაქციას (საბას რედაქცია), რასაც, როგორც დავინახეთ, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ჩვენთვის ამჟამად გასარკვევე ტერმინების დადგენის საქმეში. თუ როგორ არის წარმოდგენილი სათანადო ადგილები თვით B ვერსიაში (ვახტანგისეულ თარგმანში), ამის შესახებ ცალკე გვექნება საუბარი შესაფერი ადგილების მოყვანის შემდეგ, ხოლო აქვე საჭიროა შეინიშნოს, რომ C ვერსიიდან (მაშასადამე, ნაბეჭდ ძეგლიდანაც) მოტანილი ამონაწერით დადასტურებული გვაქვს ტერმინი, „ხალაჯაური“ („ხალაჯაური დაადგეს“), რის შესატყვის სახელწოდებად იმავე ამონაწერში მოცემულია რამდენიმე სტრიქონს ქვემოთ—„მძიმე ჯაჭვი“ („საპრობილისა მძიმე ჯაჭვი“). ცხადია, მაშასადამე, რომ „ხალაჯაური“ იგივეა, რაც დასაპატიმრებელი მძიმე ჯაჭვი, რომელსაც დაადებდნენ ხოლმე დამნაშავეს.

როგორც უკვე იყო აღნიშნული, საბას ხელიდან გამოსული დაიბეჭდა კიდევ თავის დროზე ხსენებული ძეგლი, ხოლო ქრონოლოგიურად საბას მუშაობა ეკუთვნის „ქილილა და დამანა“-ზე მუშაობის უკანასკნელ ეტაპს, რომელიც განვლილ იქნა 1717 წლის მომდევნო (ახლო) ხანებში (ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ).

ახლა მეორე ამონაწერის შესახებ, რომელიც A ვერსიით არის მოცემული.—იქ, C ვერსიით მოტანილი ტერმინების ნაცვლად („ხალაჯაური“-სა და „მძიმე ჯაჭვის“ მაგივრად), ორსავე შემთხვევაში ხმარებულია „უდრეკელი“, როგორც სპეციალური ტერმინი, აღამიანთა დასაპატიმრებლად (თუ ცხოველთა დასაბმელად) განკუთვნილი იარაღის სახელწოდება.

ორივე მოტანილი ამონაწერის (და მაშასადამე, გაკვრით, A და C ვერსიის) დედანთან ურთიერთობის საკითხები გაიჩინეა იმის შემდეგ, როდესაც ამ უკანასკნელიდან (სპარსული დედნიდან) წარმოვადგენ სათანადო ადგილებს, მოცემული ამონაწერების შესატყვისად, ხოლო მანამდე საჭიროა აღინიშნოს, რომ ხსენებული ძეგლის A ვერსია წინ უსწრებს ორ დანარჩენ ვერსიას და შეადგენს რამდენიმე კაცის ნახელავს. როგორც სათანადო საბუთებიდან ჩანს (შდრ. ალ. ბარამიძე, დასახელებული ნაშრომი), ამ ძეგლის გადმოთარგმნას (ჩვენამდე მოღწეული ვერსიების მიხედვით) იწყებს მე-17 საუკუნის პირველ წლებში დავით მეფე, ხოლო ერთი საუკუნის გასვლის შემდეგ აგრძელებენ თარგმნას, ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით, ჯერ ირანელი, შემდეგ კი სომეხი, რომელთა ნახელავი არ მოსწონებია მწიგნობარ მეფეს (თუმცა ცდილა კი დედანთან შეჯე-

რების პროცესში, შეესწორებია მოცემული თარგმანის ადგილები, რაც მტკიცდება ვახტანგის ხელით შიგადაშიგ ჩატანებული სიტყვებით, შესწორებებით, მონაწერებით—აშიებზე და სხ.) და ამიტომ ხელახლა იწყებს თარგმნას თავიდან, რა თქმა უნდა, უშუალოდ დედნიდან. როგორც თავის ადგილას დავინახავთ, ამ გარემოებას ფრიად მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება საძიებელი ტერმინების დადგენის საკითხისათვისაც, გარდა იმ სპეციალური საკითხებისა, რომლებიც დაკავშირებულია დედნის სხვადასხვა ადგილების სათანადო სიზუსტით დადგენასა და მათ გაგებასთან. ამგვარად, მაშასადამე, A ვერსიას სათავე ეძლევა დავით მეფის მოღვაწეობით და გრძელდება ერთი საუკუნის გასვლის შემდეგ ვილაც ირანელის მიერ, რომლის კალამსაც განეკუთვნება ამავე ვერსიიდან ჩვენ მიერ მოტანილი ამონაწერი. მაშასადამე, ამ ამონაწერში დადასტურებული სპეციალური ტერმინების (თუ ტერმინის) არსებობა მაინცდამაინც მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისშია საგულგებელი.

ახლა ბუნებრივია დაისვას საკითხი იმის შესახებ, თუ, როგორია მდგომარეობა ამ ტერმინების მხრივ B ვერსიის მიმართ?

მეცნიერებათა სწავშირო აკადემიის სააზიო მუზეუმის (აწინდელი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის) ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულ „ქილილა და დამანა“-ს ვახტანგისეული ნუსხის (B ვერსია) მიხედვით ვკითხულობთ:

„ვეჭვობ, რომ დამანას საქმეც შურიო იყოს ამდგარი!

ლომის დედამ მოახსენა:

— მე ამ კარისკაცთაგან მეშურნეობის რიგი არ მინახავს; არავისი ამ სახის ეჭვი არა მაქვს. ეგება ესე იყოს, ყველას პირობა ექნას, მისი მოკვლისა და ხელმწიფის დაბეზლებისათვის, თუ არა და, მის გაცულებას არავისი სარგებელი არა აქვს.

ლომმა უთხრა:

— მე ამ საქმეში ასე მწადია, რომ დამანას გაცულებასა და მის საქმეზედ არ ავჩქარდე. არამც სხვანი ჩემი წყალობისათვის მის ქიშპობას ცდილობდენ! მე სხვის სიამოვნისათვის ღვთის თვალი რასთვის გავიშორო? სანამდე მისი საქმის ძებნას არ გავათავებ, მე მისი მოკვლის დანაშაულს არ დავიდებ. შუთურბას საქმეზე რომ ავჩქარდი, იმთონი სინანული გავწიე. ამაზე ასე აღარა ვიქ. სიკეთე ეს არის, რომ საქმის შეუტყობრად ხელ-გამომავალი და გამორჩეული კაცი არ წავახდინო და სანამდის მართლის პირი ექვის ფარდას უკან არ ვნახო, არას ბრძანებას იმაზე არ მივაწევ და ამ სიტ-

ყვის თარგმანი რომ გამორჩეული სარგებელია, წმინდას ზნის ნაშთი¹ ბი, ერთ ბრძენს რომ უთქვამს, არ გავსცილდები¹:

ლექსი—თუ ჯაჭვი ჩაგვივარდეს ერთის კაცის დანაშაულზე, ნამეტანი ბევრი მოთმინება ქენ სატანჯველში. ადვილია² ბადახშანის ლალი რომ გატყდეს, მაგრამ გატეხილს ვეღარათი შეკრავ! გაჯავრებითა და სიჩქარით თუ ხმაღს ხელს გაიკრავ, კბილთან მიიტან სინანულის ხელის პითს.

ლომსა და თავის დედას შუა სიტყვა ამაზე გათავდა და თავთავის სადგომ(ს) წავიდნენ. დამანა რომ საპყრობილეში წაიყვანეს და დადიანური დაადვეს, ქილილა ძმობის გულის დაწვამ და მეგობრობის წყალობამ ამაზე დააყენა, რომ მის სანახავად წავიდა; და რა წამს საპყრობილეში შევიდა და დამანა დაინახა, ცრემლის წვიმამ თვალის ღრუბლიდამ წვეოა დაიწყო და უახრა:

— ეჭა, ძმაო! შენ ამ ჭირსა და გარჯილობაში როგორ გნახო და ამას უკან სიცოცხლისაგან რაღა გემო მქონდეს?

ლექსი—უშენოდ, სულის გამსვენებელო, როგორ ვიცოცხლო და თუ გვერთ არ მიჯდე, რა გავიხარო?! გითქვამს—ჩემის გაყრისათვის ნუ შეწუხდები³, უჩემოდ გასმენო⁴. ხელმწიფობა რომ მექნას, მსახურობა როგორ და ვქნა?

დამანამაც ტირილი დაიწყო და თქვა ლექსი:

— აზიზის⁵ მოყვრის სიშორემ (ეს ორი სიტყვა აზიზება მიწერილი, — ს. ჯიქია) ღვიძლი დამიმუწუქა და გული მომიწყინა. მე (sic) ეს ყველა ჯავრი, ჭირი და ნაღველი, საპყრობილის მძიმე ჯინჯილი მაქთონი არა არის რა, რომ გაყრას უნდა ვეწყობოდე, მოშორების ცეცხლით უნდა დავდნე“. (პუნქტუაცია ჩემია; დედანში ყოველი სიტყვის შემდეგ ორ-ორი წერტილია დასმული. მ. ხ.).

ვახტანგისეული ნუსხიდან (B ვერსიიდან) მოტანილ ამონაწერში ჩვენ გვაქვს ხმარებული ერთსა და იმავე საგნის „მძიმე ბორკილი“-ს, როგორც ახლავე დავინახავთ, სპარსული სახელწოდების „ბანდე გერან“-ის, შესატყვისად ორი სხვადასხვა ტერმინი: ერთ შემთხვე-

¹ აქ მოტანილი ნაწყვეტი ხსენებული ნუსხიდან ჩემი თხოვნით გადმოწერა და თავაზიანად გადმომიგზავნა მეცნ. საკ. აკად. სპეც. თანამშრ. კოლეგა სეოგი ჯიქიამ, რომელსაც დიდ მადლობას ვუძღვნი.

² ეს სიტყვა წაწერილია სტრიქონში მოკტეუულ და შემდეგ გადახაზულ „რომ ნათქვამია“-ს ზენოთ.

³ ამ უკანასკნელი სამი სიტყვის ქვემოთ გადახაზულია აგრეთვე სტრიქონში თავდაპირველად შეტანილი ფრაზა: „გაუყრელობას ეწყობოდი“.

⁴ ამის ქვემოთაც ხაზგადასმულია: „ნუღარ გატკბა“.

⁵ ესეც სტრიქონს ზემოთაა, მის ქვეშ ხაზგადასმულია: „მე პირი პატიოსნის“.

ვაში „დადიანური“ ხოლო მეორე შემთხვევაში „მძიმე ჯინჯილი“¹ („დამანა რომ საპყრობილემი წაიყვანეს და დადიანური დაადგეს...“ „საპყრობილის მძიმე ჯინჯილი მავთონი არა არის რა“). აქაც, მაშასადამე, ამ ვერსიითაც, დარღვეულია მთლიანობა დედნის ერთი და იგივე ტერმინის გადმოღების დროს ისევე, როგორც ამას აქვს ადგილი B ვერსიაში (და აქედან ნაბეჭდ ტექსტშიაც, მაშასადამე, „დამანა საპყრობილედ შეიყვანეს და ხალაჯაური დაადგეს“.. „ეს ზრუნვა ქირი და ნალველი და საპყრობილის მძიმე ჯაჭვი მე არა-რად მიჩანს“..¹), შესატყვის ადგილებად გამოყენებულია ერთ შემთხვევაში „დადიანური“, მეორე შემთხვევაში (იმავე ამონაწერში, რამდენიმე სტრიქონს ქვემოთ) „მძიმე ჯინჯილი“. მაშასადამე, სათანადო ანალიზის მოცემის დროს უნდა გაიკვევს მნიშვნელობა, როგორც ერთის, ისე მეორის. ორივე დაკავშირებულია რკინის იარაღთან, რომელიც გამოყენებულია ადამიანის დასაპატიმრებლად.

როდესაც გადავალთ მატერიალური კულტურის ნაშთების მიმოხილვაზე, მაშინ დავრწმუნდებით, რომ B ვერსიით ხმარებული პირველი ტერმინი „დადიანური“ ცოცხალია დღესაც და აღნიშნავს „ხაჯალურის“ ტიპის მძიმე ჯაჭვს; ასე რომ, დაწვრილებით ამის შესახებ სათანადო ცნობები და ახსნა-განმარტებანი მოცემული იქნება ქვემოთ, ახლა კი მოტანილ ამონაწერთა შესახებ ყოველ შემთხვევაში ამ თავითვე ერთი რამ შეიძლება გარკვევით ითქვას. სახელდობრ ის, რომ აღნიშნულ ვერსიებში მოცემული სპეციალური სახელწოდებანი, პატიმრისათვის განკუთვნილი ჯაჭვის აღმნიშვნელი, დაკავშირებულია ერთსა და იმავე საგანთან და, მაშასადამე, მათ მიერ აღნიშნული ობიექტის ფუნქციები ყველა შემთხვევაში იდენტურია. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ B ვერსიით (ვახტანგის თარგმანი) აღნიშნული ტერმინების მიმართ დედნის სათანადო ადგილების გადმოცემის დროს პრინციპიალურად ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც დადასტურებულია მოტანილი ამონაწერის მიხედვით C ვერსიის (საბას რედაქცია) ფურცლებზედაც—ე. ი. აქაც და იქაც სპარსული „ბანდე გერან“-ის შესატყვისად ორი სხვადასხვა სახელწოდებაა ნახმარი; მაშინ, როდესაც, მესამე (A) ვერსიის მიხედვით დედნის ეს მთლიანობა აღდგენილია და ორსავე შემთხვევაში ხმარებულია ერთი და იგივე ტერმინი—„უდრეკელი“, დედნის სათანადო ადგილის ასეთი აჭრელებული ტერმინებით გადმოცემა გარკვევით სვამს საკითხს თვით სპარსულში (სხვადასხვა სოციალურ დაჯგუფებათა მიხედვით) „ბანდე გერან“-ის გაგების შესახებ; მაგრამ ამაზე

¹ „ქილილა და დამანა“, გვ. 206 (ნაბეჭდი ტექსტით).

სხვა დროს. ახლა დავიძახოვროთ, რომ B ვერსიით გვაქვს აღნიშნული ტერმინი „დადიანური“.

ზემო მოტანილ ამონაწერებს ირანულ დედანში უდროს შემდეგი ადგილი:

(ბერლინის ლითოგრაფ. გამოც. გვ. 146).

— გომან მიბარემ ქე ყესაჲ დამანს ვნგიზ პოსუდნ ბაშად მადარე შირ გოფთ:

— მან დარ მოყარაბანე ინ დარგაჰ ვივანე პასად ფაჰმ ნაქარდს ამ ვა ბეჰიჩი ქოდამ გომან ინ სეფათე ნაქუჰიდს ნაბორდს ვა დლეგბ ან ასთ ქე ეთეფაყი ჰამს ბარ ყათლე უ ჯეჰათე ნასიჰათე მადექ ბაშად ვა აგარ ნა რაფყე უ ბედინ მოყადემათ მოჰთაჲ ნისთ.

შირ გოფთ ქე

— დარ ინ ყესა შობჰა დარამ ვა ბეჯეჰათე რაფყე ან დარ ქარე დამანს შეთაბ ნახოჰამ ნომულ ქე მადანა ბარაჲე მანაფაყათე დიგარან მანარათე ხოდ თაღბიდს ბაშამ ვა ბარაჲე ხომუნდიე ხალაყ ხაშმე ხალეყ ჰასელ ქარდს თა დარ ქარე თაფაჰუს თამამ ნანომადამ ხოდრა დარ ქოშთანე უ მანყურ ნახოჰამ დაშთ ჩე დარ ქარე შოთობრას ქე თაყჯილ ქარდამ ინჰამს ფოშიმანი მიბაჲად ხორდ. სვაბ ან ასთ ქე ბე მოჯარადე გომანე აჰლე ჰონარ ვა არაბაბე ქანაათრა ზაჲე ნაგარდანამ ვა თა ჯამალე აჰყინ აზ ფასე ფარდაჲე გომან რუი ნანომადად ჰიჩ ჰოქმი ბეემზა ნარასანამ ვა აზ მანამუნე ინ სოხან ქე ნათიჯეჲე თაბყე შარიფ ვა ზადაჲე ზეჰნე საფი აჰქი აზ აქაბერ ასთ დარ ნაგარდამ.

ნაზმი

ჩუ ხაშმ რაფთადთ ბარ გონაჰ ქასი,
 თანამოლ ქონ ანდარ უყუბათ ბასი;
 ქე სჰკლ ასთ ლაყლე ბადახშან შიქასთ,
 შიქასთა ნაშად დიგარ ბარას ბასთ.
 ბე თონდი სობოქ დასთ ბორდან ბე თილ,
 ბე დანდან ვაშად ფოშთე დასთ დარილ.

სოხან მიანე შირ ვა მადარე შირ ბა თამამ რასიდ ვა ჰარ აჰქ ბეარამგაჰქე ხოდ რაფთანდ. დამანარა ბეზენდან ბორდს ბანდე გერან ბარ ფაჲ ვა გარდანაშ ნეჰადანდ. ქალილარა სოზე ბარადარი ვა შაფაყათე სოჰბათ ბარ ან დაშთ ქე ბედლიანე უ რავად. ფილჰალ ქე ბეზენდან დარ ამად, ჩამამ ბარ დამანს რაფთად ბარანე სერეშქ აზ სოჰბე დიდს ბარიდან გერეფთ ვა გოფთ:

— ეჲ, ბარადარ! თორა დარ ინ ბალ ვა მეჰანთ ჩეგუნ თავანამ დიდ ვა მარა ბაყდ აზ ინ აზ ზანდგანი ჩე ლაზათ ბაშად.

ბი თო ეჲ, არამე ჯანამ ზანდვანი ჩუნ ქონამ?!
 ჩუნ ნაბაში დარ ქანერამ, შადმანი ჩუნ ქონამ?!
 გოფთი, ბა ჰეჯრე მან დარ სავად ბი მან!
 ბეგოზრან ფადიშაჰი ქარდა ბაშამ,
 ფანბანი ჩუნ ქონამ!?
 დამანა ნიზ ბეგერიჲ დარ აშად ვა გოფთ:

ბაჲთ

მარა დურის დუსთანე აზიზ ჯეგარ ხასთა დარად, დელ აზორ-
 დს ნიზ, ვა მარა ინ ჰამა მეჰნათ ვა მაშაყათ ვა ბალაჲე ზენდან ვა
 ბანდე გერან ჩანდან ნისტ ქე ბა ფარაყე თო დარ მიბაჲად სახთ ვა ბა
 ათაშე ჰეჯრან მიბაჲად გოდახთ.

ჩემი თარგმანით:

„მე ვფიქრობ, რომ დამანას ამბავი შურიანობით უნდა იყოს
 ამდგარი“.

ლომის დედამ მოახსენა:

— მე ამ კარის გამრიგეთა შორის შურიანობის მაგვარი არა
 შემიმჩნევია რა და არც ვინმეზე ამილია ეჭვი ასეთი სააუგო საქ-
 ციელის შესახებ. ყველაზე უფრო დასაშვები ის არის, რომ მის
 მოკვლაზე ერთობლივი თანხმობა მეფის შესმენის მიზეზით იყოს
 გამოწვეული, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი ასეთი მოფიქ-
 რებული გარდაგდება საჭირო არ იქნებოდა.

ლომმა უთხრა:

— მე ამ ამბავში ეჭვები მეპარება და მათ გასათანტავად და-
 მანას საქმეში სიჩქარე არ მინდა გამოვიჩინო, რომ განგებამ ნუ
 ქნას, სხვათა სარგებლობის გულისათვის თავის თავს ზიანი მივაყენო
 და ხალხთა სიამოვნებისათვის გამჩენის წყრომა მოვიპოვო! სანამ
 საქმის ვითარებას ზედმიწევნით არ გამრვიკვლევ, მის მოკვლის
 ბრალს თავის თავზე ვერ ავიღებ, რადგანაც შოთორობას საქმეში
 რომ აფჩქარდი (და) ეგზომ სინანულად შემექნა. სამართლიანობა ის
 არის, რომ ლიტონ ეჭვებზე დამყარებით არ წავახდინო უნარიანი
 და გამჭირახი პიროვნება. სანამ უტყუარი ჭეშმარიტების სიმშვენიე-
 რე თავის სახეს არ გამოაჩენს ეჭვის ფარდიდან, არავითარი ბრძა-
 ნება არ გავსცე და არ გადაუხვიო იმ ღრმა მნიშვნელოვან სიტ-
 ყვებს, რაც მიეწერება ერთ-ერთ ბრძენსა და კეთილგონიერ პიროვნებათაგანს:

ლექსი

თუ ვინმეს მიერ ჩადენილმა დანაშაულმა
შენში რისხვა გამოიწვიოს,
სამაგიეროს გადახდაში დიდი მოთმინება იქონიე!
რადგანაც, ადვილია ბადახშანის ლალის დამტვრევა,
მაგრამ, დამტვრეულის ხელმეორედ გამთელება შეუძლებელია!
ადელვების დროს ადვილია ხმაღზე ხელის გაკვრა,
მაგრამ გვიანლა (უსარგებლო) იქნება ხელის ზურგზე კბენა!

ლომსა და დედა მისს შორის საუბარი დასრულდა და თითო-
ეული თავის მოსასვენებელში წავიდა.

ხოლო დამანა რომ საპყრობილეში წაეყვანათ და ფეხებსა და
კისერზე ხაჯალური დაედვათ, ქილილა, მისდამი ძმური სიყვარუ-
ლისა და ამხანაგური თანაგრძნობის მქონე, მის სანახავად მიემგზავ-
რება. რა წამს საპყრობილეში შევიდა და დამანა დაინახა, თვალთ-
თავან ღვარულად ცრემლები ვადმოეშვა და თქვა:

„ძმაო, ამ ჭირსა და უბედურებაში როგორ შემიძლია გიმზი-
რო, ანდა ამის შემდეგ ჩემ ცხოვრებას რაღა გემო ექნება?!

ლექსი:

— უშენოდ, ჩემო სულისდგამავ, როგორ ვიცხოვრო ამ ქვეყნად?
თუ კი ჩემ გვერდით არ მახლდე, სიმზიარულე ვით მექნას?!

გითქვამს:—უჩემოდ შეეწყობი ცხოვრებასო!

ხელმწიფობა რომ მერგოს, დარაჯობა ვით გავწიო?!

დამანამაც ტირილი მორთო და თქვა: ბაათი:

— მაწუხებს და გულღვიძლს მდაღავს მოშორება საყვარელი
მეგობრისა,

თორემ, ყველაფერი ეს—სიდუხჭირე, ტანჯვა, საპყრობილის
უბედურება

და ხაჯალური იმდენად არაფერია, რაც შენი დაცილებით
უნდა დამატყდეს თავს და დაშორიშორების ცეცხლით უნდა
ვდნებოდე“!

ზემო მოტანილ ამონაწერებიდან ორი (A ვერსიითა და B ვერ-
სიით მოცემული) წარმოადგენს ირანული ორიგინალის უშუალო
თარგმანს, რომელთაგან მეორე (B ვერსია, ვახტანგის თარგმანი)
თავისი საერთო ღირებულებით და დედნის ზუსტად გადმოღებით
გაცილებით მაღლა დგას პირველზე (ამ უკანასკნელის დამუშავებაში,
როგორც აღნიშნულიც იყო, ვახტანგსაც უცდია შეეტანა თავისი
წვლილი, სარედაქციო ხასიათის შენიშვნების სახით); ამიტომ, ბუნებ-

რივად, უპირატესობა მეორე ვერსიას (B) უნდა მინიჭებოდეს, ამისდა მიუხედავად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ხსენებული ძეგლის ქართულ თარგმანთა სწორი სახის დასადგენად წარმოებულ მუშაობის პროცესში რომ პირველ (A) ვერსიასაც შეუძლია თავისებური წვლილის შეტანა, ამის საილუსტრაციოდ გაკვრით შევხვით მოცემულ ნაწყვეტთა მანძილზე არსებულ თარგმნითი ხასიათის თავისებურებათაგან შემდეგ ფაქტებს: (თანამიმდევრობით — A ვერსიიდან, B-დან, C ვერსიიდან, ირანული დედნიდან და ჩემი თარგმნით).

1. ა) „არამც სხვათა სარგებლის გულისათვის მე ზიანი დამემართოს, კაცთა სიამოვნისათვის გამჩენის წყრომა მომეცეს“ (A ვერსიით, ლომის პასუხიდან დედის მიმართ).

ბ) „არამც სხვანი ჩემის წყალობისათვის მის ქიშპობას ცდილობდნენ, მე სხვის სიამოვნისათვის ღვთის თვალი რასთვის გავიშორო“ (B ვერსიით).

გ) „არცა სხვანი იგი მაზედ ჩემი წყალობისათვის დაქიშებულნი იყვნენ. მე სხვათა სიამოვნისათვის ღვთის თვალი არ გავიშორო“ (C ვერსიით).

დ) (ირანული ორიგინალით)

ქართული ტრანსკრიფციით მივიღებთ:

— მზბნდნ ბზრახე მანჭაჲთე დიგარან მზზარაჲთე ხოდ თაღბიდს ბზშმ ვზ ბზრახე ხლნაყ ხაშმე ხლყე ჰსსელ ქარდა.

თარგმანი:—განგებამ ნუ ქნას, სხვათა სარგებლობის გულისთვის თავისთავს ზიანი მივაყენო და ხალხთა სიამოვნებისათვის გამჩენის წყრომა მოვიპოვო!

ცხადია, თუ რამდენად სწორი ყოფილა A ვერსიით მოცემული თარგმანი, ხოლო უმართებულო და მიუღებელი B ვერსიის (და მაშასადამე, C ვერსიისაც) ვარიანტი, რომლის გადმოღების დროს უეჭველია, ერთგვარ გაუგებრობას უნდა ჰქონოდა ადგილი, რაც გამოწვეულია ირანული ფრაზის მეორე ნაწილში ქვემდებარის როლში გამოსული სიტყვის არა სწორი გაგებით; მისი, მოცემული კონტექსტში საგულგებელი მნიშვნელობის, სხვა მნიშვნელობასთან არევიით. ამნაირი ხასიათის არევისათვის ნიადაგს ქმნის თვით არაბული (და აქედან ირანულიც) დამწერლობა, რომელშიაც, როგორც ცნობილია, არა იშვიათად, ერთიდაიგივე სახის ასო გამოყენებულია სხვადასხვა თანხმოვანი ბგერის გადმოსაცემად, სათანადო წერტილების (თუ წერტილის) დასმით (მაღლა, ან დაბლა). საკმარისია, მოიშალოს ეს უკანასკნელი საშუალება (წერტილების დასმა), რომ მყისვე გაძნელდეს არაბული შრიფტით დაწერილი ძეგლის წაკითხვა. ყოველ შემთხვევაში, ამ ნიადაგზე სათანადო კონტექსტების გაგებაში არე-

დარევის შეტანა ადვილად მოსალოდნელი ამბავია. საფიქრებელზე, რომ B ვერსია ემყარებოდეს ისეთ ძეგლს, ირანულ ორიგინალს, რომელშიაც ხსენებული სიტყვის (მეორე ნაწილში ქვემდებარედ ხმარებულის „ჰ“ „თვალი“) თავკიდურ ასოს სათანადო წერტილი (თუ წერტილები) არ ჰქონოდა. მაშინ მისი წაკითხვა შეიძლებოდა სამი სხვადასხვა სახით, თითოეულ შემთხვევაში სათანადო მნიშვნელობის მინიჭებით. ასე, მაგ., თუ არ ვიგულისხმებდით თავკიდურ ასოზე (რომელსაც სპარსულ ალფაბეტში მერვე ადგილი უჭირავს) არავითარ წერტილს (არც მალლა და არც დაბლა), მაშინ მივიღებდით სიტყვას — „ჰაშამ“ (ამალა); ერთი წერტილით მალლა — გვექნებოდა „ხაშამ“ (რისხვა, წყრომა), ხოლო სამი წერტილით დაბლა — გამოვიდოდა „ჩაშამ“ (თვალი)! ასე რომ, საბოლოო ანგარიშში, თვითონ კონტექსტი წყვეტს საკითხს. როგორც თავის ადგილზე მოცემული ტრანსკრიფციიდანაც ჩანს, აღებულ სიტყვას დედანში მოსდევს მისი მსაზღვრელი „ხაუყ“ (გამჩენი, ღმერთი, შემომქმედი)... ასე რომ, ორივე სიტყვა ერთად აღებული შეიძლება ნიშნავდეს — „ღვთის წყრომა (გამჩენის რისხვა“, „ღვთის თვალი“ და ა. შ.) მესამე შესაძლებლობა, „ამალა“, მოცემული კონტექსტისათვის საგულგებელი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო. აქედან, მაშასადამე, A ვერსიის წაკითხვა მართებულად უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც, სათანადო მნიშვნელობის დასადგენად, ამ შემთხვევაში, ზმნას ენიჭება გადამწყვეტი როლი („მოპოება, დამსახურება...“), ამ უკანასკნელი გარემოების მხედველობაში მიღებით კი, B ვერსიაში მოცემული წაკითხვის მართებულ წაკითხვად აღიარება შეუძლებელი იქნებოდა.

2. ასეთივე სახის გაუგებრობას აქვს ადგილი სწორედ იმავე სიტყვის არაბულ-სპარსული დამწერლობის ნიადაგზე, მოტანილი ფრაზების ორიოდვე სტრიქონს ქვემოთ, სადაც ლაპარაკია ვამანის მიმართ დანაშაულის ჩადენისა და სამაგიეროს გადახდაში მოთმინების გამოჩენის შესახებ. ამ შემთხვევაში სწორ გაგებასთან გვაქვს საქმე ვახტანგის თარგმანში (B ვერსია), ხოლო უმართებულოა A ვერსიის გადმოღება, რომლის მიხედვით მთელი ეს ლექსი დამახინჯებული და შეკვეცილია (ნახე ზემოთ: „ოდეს კაცთა ავის მოქმედება ნახო“.. და სხვ.); მაშინ, როდესაც, B (და, მაშასადამე, C) ვერსიით მოცემულია დედნის სათანადო ადგილის თითქმის უნაკლო გაგება (ნ. ზემოთ: „თუ ჯავრი ჩავივარდეს ერთი კაცის დანაშაულზე“... და სხვ. (B ვერსიით). — „თუმცა რისხვა მოგერიოს, შემცოდისა წყრომა სასვე“... და სხ. (C ვერსია, შეადარე სათანადო ადგილები).

მაშასადამე, დედნის ერთი და იგივე სიტყვა (სწორეთ იმავე დამწერლობის, რაზედაც ზემოთ იხილეთ) კვლავ სხვადასხვა

სახით წარმოდგა—ერთ შემთხვევაში „თვალი“ (A ვერსიაში შემთხვევაში — „ჯავრი“ || „რისხვა“ (B და C). დასაშვებია, რომ ეს ორი სხვადასხვა წაკითხვა უშუალოდ ემყარებოდეს თვით ირანულ დედანში სათანადო დამწერლობის სახით მოსალოდნელ ორ, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ, ვარიაციას, რასაც, კონტექსტის მიხედვით ირანულშიც შეეძლო მოეცა ეს ვარიაციები, ე. ი. შესაძლებელია, რომ ირანული დედნის ერთ ვარიანტში ყოფილიყო „ჩაშმ“ (თვალი), მეორეში კი „ჩაშმ“ (რისხვა, წყრომა); ასე, რომ, პარალელურად ორივე ფორმის არსებობა, ხსენებული ძეგლის ირანულ ვარიანტებში, გამორიცხული არ შეიძლება იყოს. ასეთ შემთხვევებში, მაშასადამე, ტექსტის თავისებურად გაგების დასაყრდენს უშუალოდ მოგვეძინენ ირანული ძეგლის რეალიები, რადგანაც ეს სიტყვა ისეთ კონტექსტშია მოქცეული, რომ შესაძლებელია სათანადო ფრაზის უმტკივნეულოდ გამართვა ორსავე შემთხვევისათვის; განსაკუთრებით მაშინ, თუ კი მკითხველი (მთარგმნელი) ფრაზის პირველ ნაწილს მიაქცევდა ყურადღებას და ლექსის პირველი ნაწილის ფარგლებში იქნებოდა მოქცეული მისი გულისყური, უმთავრესად, ერთ შემთხვევაში შესაძლებელია გაგებულ იქნას, როგორც „თვალის დაცემა“, ე. ი. „ნახვა“ (ჩაშმ ოფთალმთ—თვალი შენი დაეცა, ნახე || ნახო) (ვინმესი), მეორე შემთხვევაში კი იმავე ზმნის „დაცემას“ (ოფთალმთ) გამოყენებით მკითხველს (ან გადაამწერს ირანული ძეგლიდან ირანულადვე) ადვილად შეეძლო გაეგო ეს სადისკუსიო სიტყვა, როგორც „რისხვის დაცემა“ || „რისხვით (წყრომით) შეპყრობა“. ორივე შემთხვევა, მაშასადამე, სხვადასხვანაირი გაგებით, შეიძლებოდა დაკავშირებოდა ისეთ ძეგლს, რომელშიაც ხსენებული სიტყვის თავკიდურ თანხმოდანს არავითარი წერტილი არ ექნებოდა. ხოლო ასეთ ნიადაგზე წარმოშობილი ორი სხვადასხვა სიტყვის შემცველი ვარიანტები—ერთ შემთხვევაში წერტილით მალლა და, მაშასადამე, მნიშვნელობით „რისხვა, წყრომა“, მეორე შემთხვევაში კი სამი წერტილით დაბლა და, მაშასადამე, მნიშვნელობით „თვალი“, ხოლო მომდევნო ზმნასთან დაკავშირებით „შეხედვა“ || „ნახვა“ (შედ. „ნახო“ და სხ.) (აი ასეთი ვარიანტები) თავის მხრივ, ცალ-ცალკე, უნდა დასდებოდა საფუძვლად სათანადო რეალიების არსებობას მომდევნო ირანულ ძეგლებში.

რომ ეს მართლაც ასეა, ე. ი. რომ ამ სადისკუსიო სიტყვის ამა თუ იმ სახით (ჩვენი კონტექსტისათვის ორი სახით) წარმოჩენა თვით ირანულში არის მოსალოდნელი სწორეთ ამ აღნიშნული კონტექსტის ფარგლებში, ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: როგორც ცნობილია (იხ. აღ. ბარამიძე; ხსენ. ნაშრომი) A ვერსიის ზო-

გიერთი ადგილის მართებულ სახეებში დასადგენად ვახტანგის ლამსაც ჰქონია შეტანილი სათანადო წვლილი, რომლის ნიმუშიც მოცემული გვაქვს თუნდაც A ვერსიის იმავე ფრაზის მიმართ, რის შესახებაც წარმოებდა საუბარი. როგორც ზემო მოტანილ ვერსიიდან ამონაწერ ნაწყვეტში დადასტურებულია (ნახე სათანადო ადგილი), ვახტანგს აშიაზე იგივე ლექსი, რომელშიაც მოყოლილია ჩვენი ფრაზაც, წაუწერია თავისებური რედაქციით, ხოლო არსებითად კი შინაარსი იგივე დაუტოვებია („ნახო კაცი სამუდამოდ რა ავისა იყოს მქნელად“ და სხვ.), ე. ი. აქაც (ამ მინაწერშიაც) თვალთ დახახვანება ლაპარაკი. ხსენებული A ვერსიის არსებულ ტექსტში მოცემული წაკითხვის-და თანახმად, ცხადია, მაშასადამე, რომ იმ ირანულ დედანში, რომელსაც ემყარება ხსენებული ვერსია (და რომლითაც ხელმძღვანელობს ვახტანგიც, სათანადო შესწორების შეტანის დროს) უნდა ყოფილიყო „ჩაშმ“ (თვალი), რადგანაც, ჯერ ერთი, იმავე ვერსიის სხვადასხვა ადგილას სათანადო შესწორების შეტანის დროს, თავისი რედაქციის გასამართლებლად, თუ მეტი გარკვეულობის შესატანად, არა ერთხელ აქვს მოცემული ვახტანგს შესაფერი ირანული წარწერაც, რაც ამტკიცებს, რომ სარედაქციო მუშაობის პროცესში თარგმანის ყოველი სიტყვა გატარებულია დედანთან შეჯერების კონტროლ ქვეშ; მეორე, არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი გარემოება ის არის, რომ შემდეგში, როდესაც მწიგნობარი მეფე საბოლოოდ რწმუნდება შესრულებული თარგმანის უვარგისობაში და ხელახლა შედგომია ძეგლის თავიდან თარგმნას, მაშინ იგივე ფრაზები, როგორც ზემოთ ვნახეთ, გადმოღებული აქვს სულ სხვანაირად („თუ ჯავრი ჩავივარდეს“... და სხვ.) ცხადია, მაშასადამე, რომ დედნის ერთი და იგივე ფრაზის (განსაკუთრებით მისი ქვემდებარის) გადმოღება მთარგმნელის მიერ სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირად, უნდა მომდინარეობდეს თვით ირანულ დედანში არსებული თავისებურობიდან. მე არ ვეხები აქ ამ მცირე ნაწყვეტის მანძილზე არსებულ სხვა თავისებულებათ, რომელთა შესახებაც მკითხველს თვითონ შეუძლია მიიღოს დაახლოებითი წარმოდგენა ჩემ მიერ მოცემული თარგმანის მიხედვით. ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია ამ ვარიანტების კრიტიკული შესწავლა არა მარტო დედანთან შეჯერების თვალსაზრისით, არამედ თვით ირანული ძეგლის ზოგიერთ ადგილთა შესასწორებლადაც.

ასე, მაგალითად, ჩემ მიერ ზემომოტანილ ირანულ ციტატაში მოცემული ერთ-ერთი ფრაზა (რომლის შესახებაც ვრცლად იყო საუბარი): „ჩუ ხაშმ ოფთაღთ ბარ გონაჰ ქასი...“ სათანადო დედანში იკითხება შემდეგნაირად: — „ჩუ ჩაშმ ოფთაღთ“ და სხ., ხო-

ლო დედნის ასეთი წაკითხვა არ არის სწორი და ჩემ მიერ შესწორებულ იქნა „ქილილა და დამანას“ B და C ვერსიების მიხედვით, სადაც, ჩემი აზრით, მართებულად არის გაგებული და გადმოცემული დედნის სათანადო კონტექსტი. ამას საუცხოვოდ ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ეგვე კონტექსტი, ოდნავ შეცვლილი სახით, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის იმავე გაგებით, როგორც მე მაქვს შესწორებული, მოცემულია განთქმული პოეტის საადი შირაზელის ცნობილ „ბოსტანში“, სადაც ვკითხულობთ:

— ჩე ხაშმ ოადნათ ბარ გონაჰ ქასი, თანამოლ ქონაშ უყუბათ ბასი... ხოლო პროფ. ჩაიკინის მიერ შესრულებულ გალექსილ თარგმანში ამას უღრის:

«Коль хочешь карать ты чью-либо вину,
Последствия взвесь, загляни в глубину»¹.

ამავე დედნის სხვა ადგილებშიაც არის მოცემული ეგვე კონტექსტი, მაგრამ ყველგან ხმარებულია „ხაშმ“ და არა „ჩაშმ“. ამგვარად, მტკიცდება ვახტანგის თარგმანისა და საბას რედაქციის სიზუსტე ამ კონტექსტის სწორად გადმოცემის საკითხში.

3. მომდევნო პერიოდის ლიტერატორ-მკვლევართაგან საძიებელი დასასჯელი იარაღები, რომლებიც ხმარებაში იყვნენ გლეხების მიმართ, აღნიშნულია ბოროზდინის მიერ. (იხ. Бороздин, „Заказ-воспоминания. Мингрелия и Сванетия“). ამიტომ მნიშვნელობას მოკლებული არ იქნებოდა ბოროზდინის შრომიდან სათანადო ადგილის მოტანა, სადაც ვკითხულობთ: „Мы отобрали у них (у князей, м. б.) цепи и ошейники, в которых они нас томили по целым годам“.

4. ეგვე ადგილი თ. სახოკიას თარგმანით: „ჩამოვართვით ხაჯალურები და დადიანურები, რომლითაც ისინი ზოგჯერ მთელი წლობითა გეტანჯავდნენ“².

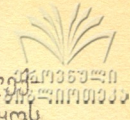
¹ Бустан. перевод К. Чайкина, стр. 21, Москва. Академия, 1935 г.

² კ. ბოროზდინი „სამეგრელო და სვანეთი“ თარგ. თ. სახოკიასი. 1934.

ამავე წიგნის ბოლო ნაწილში, სადაც მოცემულია საუბარი ბატონსა და ყმას შორის, ხმარებულია „ხანჯალური“, იმავე ფორმით, მაშასადამე, როგორც ეს არის ჩაწერილი სიძველეთა მუზეუმის კატალოგში იმავე თედო სახოკიას ჩვენებით (ნ. ქვემოთ). მოვიტანოთ სათანადო ნაწყვეტი ბატონისა და ყმის დიალოგიდან: (ბატონი ეკითხება ყმას)— ვინ რა დაგიშავა, რატომ არ მეტყვი?

— აბა ვინ იქნება, ბატონო! მდივანბევი... სულს გვართმევს, ბატონო. ხანჯალური თ დავაბამო, მემუჭრება, ქურდობაზე ხელი უნდა აიღოვო (349).

(ხსენებული გვერდის ქვემო აშიაზე მოთავსებულია მთარგმნელის განმარტება: „ხანჯალური—რკინის ჯაჭვია, რომლითაც ბატონყმობის დროს სამეგრელოში ყმებს აბამდენ ხოლმე დასასჯელად“).

5. მივმართოთ ახლა ჩვენს ლექსიკოგრაფებს, რადგანაც ლექსიკონებიც სალიტერატურო ძეგლთა ნიმუშებადაც შეიძლება იყოს გამოყენებული.

ა) დ. ჩუბინაშვილი თავის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში გვაძლევს სათანადო აღვილას შემდეგ ცნობას: „ხაჯალური-ბორკილი“, кандалы, ქილ. 252.

ეს, მაშასადამე, იგივე ფორმაა, რაც „ქილილა და დამანას“ C ვერსიაშია მოცემული, რის შესახებაც თვითონ ლექსიკოგრაფიც იძლევა მითითებას. ცხადია, რომ ეს ერთად ერთი ძეგლი ყოფილა, ლექსიკონის შედგენის დროს ხელმისაწვდომი, სადაც დადასტურებულია საძიებელი ტერმინი (ოდნავ შეცვლილი სახით კი). მართალია, ამ სახით ეს ტერმინი არ გვხვდება არსად (გველისხმობ ამ მხრივ უკვე საკმაოდ შესწავლილ რაიონებს დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მხოლოდ, არაფერს ვამბობ აღმოსავლეთ საქართველოს შესახებ—სათანადო მასალების უქონლობის გამო), არც მეგრულში (როგორც თავივე ჩანდა), არც აჭარულში (როგორც ეს ჩანს ჩემ მიერ ზემო აჭარაში ჩაწერილი მასალების მიხედვით), არც სამურზაყანოსა, აფხაზეთსა და ზემო იმერეთში თუ ქვემო სვანეთში—ლაშხეთში (როგორც ეს დადასტურებული იქნება ქვემოთ მოტანილი უტყუარი ფაქტების მიხედვით)—მაგრამ, ეს ორი ფორმა—ხალაჯური || ხალაჯაური და ხაჯალური რომ ერთი და იგივე სიტყვა არის, ეს, ვფიქრობ, არ უნდა იყოს სადავო. „ქილილა და დამანას“-ში ხმარებული ფორმა წარმოადგენს მეორე და მესამე თანხმონის გადასმ-გადმოსმას (მეთათეზისს); რასაც, სხვათა შორის, არა იშვიათად, აქვს აღვილი იმავე ძეგლის სხვადასხვა აღვილას.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ საბას თავის ლექსიკონში არ აქვს შეტანილი ეს ტერმინი (და არც „დადიანური“), მიუხედავად იმისა, რომ სწორეთ მის მიერ რედაქცირებულ „ქილილა და დამანას“ ვერსიაშია იგი ხმარებული. ცხადია, რომ ამ ძეგლზე მუშაობის პერიოდში მისი ლექსიკონი უკვე დასრულებულია; მაგრამ არც ჩამატებულ სიტყვათა სიაშია ის შეტანილი. საფიქრებელია, რომ ევროპიდან მობრუნების პროცესში (თუ გამგზავრების) დასავლეთ საქართველოს სანაპიროებზე გავლის დროს შეეთვისებოდა მას ეს ტერმინი, როგორც დავინახეთ, მცირეოდენი ცვლილების შეტანით, თორემ წიგნებიდან რომ ჰქონოდა შეთვისებული, მაშინ თავის ლექსიკონში უსათუოდ შეიტანდა. (იხ. საბას ავტოგრაფი ლექსიკონი „წერა-კითხვის“ კოლექქ., № 31).

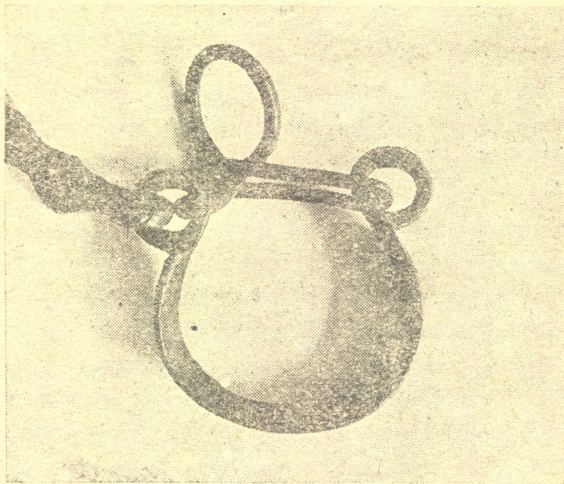
ბ) ილია ჭყონიას „სიტყვის კონა“-ში ვკითხულობთ:

„ხაჯალური (ხაქალური) — (ნ. აბღუშელი) შვილის განმარ-

ტებით) ორკოპიანი დიდი ჯირკი, რომელსაც სახიბვით შეაქმნა-
დენ მძიმე დამნაშავეს და ისე ჩაადგებდნენ საპატიმროში; სხვათა
შორის იმერეთის მეფემ სოლომონ II რაჭის ერისთავს, როსტომს
დაადგა ხაჯალური და ისე დაატუსაღა“.

მაშასადამე, აქედან აშკარად ჩანს, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს ხის
იარაღთან, რომელიც გამოყენებულია (ამ შემთხვევაში მართლ-
მსაჯულების მიერ) იმავე მიზნისათვის, რისთვისაც იყენებდნენ
ხოლმე ამავე სახელწოდებით აღნიშნულ სპეციალური კონსტრუქციის
რკინის ჯაჭვებს.

II. როგორია მდგომარეობა მატერიალური კულტურის სფეროში?
საქართველოს სახელმწიფო ტუზუშში თავმოყრილია ადამიანის
კისერზე დასადები ჯაჭვების საკმაოდ მდიდარი კოლექცია, რომე-

სურ. 1

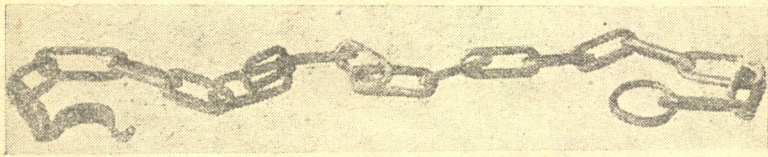
ლიც სათანადო ნიმუშების თავისებური ფუნქციის მიხედვით შეიძ-
ლება დავყოთ ორ კატეგორიად: პირველი კატეგორია შეიცავს
ადამიანთა დასასჯელად გამოყენებულ ჯაჭვებს, მეორე კი დაკავში-
რებულია რიტუალურ წესებთან. ასეთი ძირითადი ფუნქციის-და მი-
ხედვით ორივე კატეგორიის ჯაჭვები განსხვავდებიან ერთმანეთისა-
გან თავისი კონსტრუქციითაც: ასე, მაგ., თუ ადამიანთა დასასჯე-
ლად გამოყენებულ ჯაჭვისათვის აუცილებელ საჭიროებას წარმო-
ადგენს გარკვეული სახის ყელზე შემოსაკრავი ნაწილი (იხ. სურ. 1),
სამაგიეროდ რიტუალურ წესებთან დაკავშირებით ხმარებული ჯაჭ-

ვები შეიძლება ასეთ რამეს მოკლებული იყონ, რადგანაც მათთვის სრულიად საკმარისია სათანადო დანიშნულების ჯაჭვთა ერთ თავში მიმაგრებული კისერზე დასადები ნახევრად-წირისებური ფორმის რკინისავე ენა, რომ შეიქმნეს სიმულაცია, შესაწირავად განკუთვნილ პირების ჯაჭვით დაბმის შესახებ (სურ. 2).

ამ ორი ფუნქციის (აღამიანთა დასჯისა და რიტუალური წესების) მიხედვით თუ მოვახდენთ არსებული ჯაჭვების დაჯგუფებას, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

აღამიანთა დასასჯელად გამოყენებულია:

1. ის ჯაჭვი, რომელიც 1908 წელს სიძველეთა მუზეუმისათვის გადაუცია თედო სახოკიას მის მიერ სამეგრელოდან ჩამოტანილ სხვა ნივთთა შორის. თავის ანგარიშში ამის შესახებ ის წერს: „ხანჯალური ჯაჭვი, რომლითაც მებატონენი დამნაშავე გლეხებს

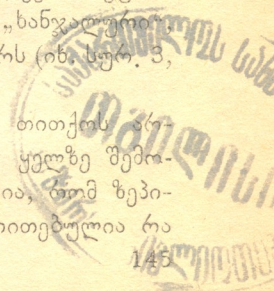

სურ. 2 (6) „დადიანი“

აბამდნენ ბატონყმობის დროს. ნაპოვნი (დიდ) გიორგი ბატონიშვილისეულ სახლში, სოფ. კურზუში (სენაკის მაზრა)“.

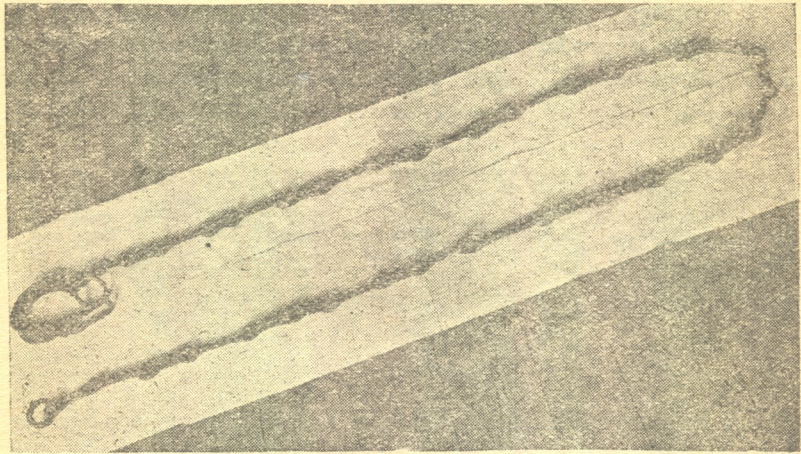
საჭიროა აღინიშნოს, რომ ეს ბატონიშვილი არის სწორედ ის დადიანი, რომელმაც თავის ყმას, გიოს, დაადგა კისერზე ხაჯალური და ისე დააპატიმრა იგი. შესაძლებელია დაისვას საკითხი მხოლოდ იმის შესახებ, რომ ხსენებული ჯაჭვი ხომ არ არის ის ეგზემპლარი, რომელზედაც თავში იყო საუბარი და საიდანაც ეძლევა სათავე ჩვენი კვლევაძიების მსვლელობას. ყოველ შემთხვევაში, ურყევი ფაქტია ის, რომ ამ ჯაჭვის სახით ჩვენ გვაქვს „ხაჯალური“-ს ტიპური წარმომადგენელი, რაშიაც აშკარად დარწმუნდება ყველა, ვინც კი შეეცდება ერთმანეთს შეადაროს მათქვამი ქუთარია ბერულას სიტყვებით აწერილი იარაღი და ეს „ხანჯალური“, რომლის სიგრძე უდრის ოთხ მეტრსა და 15 სანტიმეტრს (იხ. სურ. 3, ხაჯალური).

თუმცა რჩება მაინც ერთი დეტალი, რომელიც თითქოს არ დევს მათ იდენტობას და ცოტა სხვანაირად აყენებს ყელზე შემოსაკრავი ნაწილის კონსტრუქციის საკითხს. საქმე იმაშია, რომ ზეპირი საუბრის დროს ჯაჭვის ერთი თავი რგოლით მითითებულია რა

გარეთ გასატანად და ჯოხის გასაყრელად (რაც სწორედ მოცემული), მეორე თავის შესახებ ნათქვამია: „მაჟირა დუდი კოს კესერს გეძღვდ დო კვლერი რდვ კვლათ“—ე, ი. „მეორე თავი კაცს კისერზე ედვად და დაკეტილი იყო კლიტით“. ასეა ეს ზეპირ აწერილობის დროს, ხოლო ამ ჯაჭვების დათვალეობა გვიჩვენებს, რომ ის მოკლებულია კლიტეს, ანდა მით დასაკეტ რაიმე ნაწილს. ყელზე შემოსაკრავი ნაწილი გადაირაზება იქვე მოძრავად მიბმულ ენით, რომლის რგოლშიაც მთელი ტანჯაჭვის გატანით უკვე შეკრულია ყელის გარშემო ჯაჭვი; ასე რომ, არავითარი კლიტე საქი-

სურ. 3. ხაჯალური

რო აღარ არის. ორში ერთი: ან არსებობდა მარალაც ხსენებულ კონსტრუქციის ისეთი ჯაჭვი, რომელსაც დაედებოდა კლიტე ყელის ნაწილის შესაკრავად, ანდა მათქვამს თავის მოგონებაში ვერ აქვს ზუსტად დასურათებული ჯაჭვის სათანადო დეტალები და უშვებს უნებლიეთ შეცდომებს. საფიქრებელია, რომ მან ვერ მოიგონა დაწვრილებით ყველა ნაწილის კონსტრუქცია, ან ვერ მიაქცია სათანადო ყურადღება დაზუსტებული აწერილობის მომენტებს და სხ. ეს მით უფრო მისაღებია მხედველობაში, რომ მათქვამი ეხება იმ ეპოქას, როდესაც ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო; მეორე მხრით, მეც პირველად ვისმენდი ასეთი იარაღის აღწერილობას და სათანადო გამოცდილებას მოკლებული ვიყავი მისი კონსტრუქციული თავისებურების მხრივ, რომ შეკითხვების საშუალებით უფრო დაეზუსტებია მათქვამს ყელზე შემოსაკრავი ნაწილის დეტალები.

ასეა თუ ისე, ჩვენ წინაშე არის ფრიად მნიშვნელოვანი გარე-
მოება, როდესაც ერთი და იგივე მდგომარეობა (ბატონყმობის დროს
გლეხების ჯაჭვით დაბმა) ლოკალიზებულია ერთსა და იმავე გეოგრა-
ფიულ პუნქტში და დადასტურებულია ერთიმეორისაგან დამოუკი-
დებლად, სრულიად სხვადასხვა წყაროების საშუალებით (ზეპირი საუ-
ბრის მიხედვით ჩაწერილი ტექსტი და მატერიალური კულტურის ნაშთი).

2. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საეთნოგრაფიო გან-
ყოფილების ერთერთ დარბაზში („სვანეთი“) გამოფენილია ადამიან-
ის კისერზე დასადები და დასაპატიმრებელი ჯაჭვი, სახელწოდე-
ბით „დადიანურ“ (სვანური გამოთქმით), რომელიც თავისი კონ-
სტრუქციით თითქოს სრულიად ემთხვევა „ხაჯალურის“ ტიპის
ჯაჭვს. ვამბობ, თითქოს, რადგანაც პირველს არა აქვს ის რგოლი,
რაც ახასიათებს მეორეს და გამოყენებულია დირეს გასაყრელად.
იმ შემთხვევაში, თუ „დადიანური“ (ხსენებული კოლექციით) წარმო-
დგენილია უნაკლოდ და, მაშასადამე, რგოლს აღარ საჭიროებდა
(თავისი სიგრძის გამო), მაშინ ბუნებრივად დაისმება საკითხი ამ ორ
ჯაჭვს შორის ბოლო ნაწილის კონსტრუქციული განსხვავების შესა-
ხებ. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ქვემო მოტანილ მა-
სალებიდან ზოგიერთი ცნობა მხარს უჭერს ასეთი კონსტრუქციის
ჯაჭვების არსებობის ფაქტს: ასეთად შეიძლება ვიგულისხმოთ ქრის-
ტიფორე კასტელის მიერ მოცემული სურათი, თუმცა ხსენებული
მიზნისათვის მის უეჭვო გამოყენებას ხელს შეუშლიდა ის გარემოე-
ბა, რომ სურათზე ნათლად არ არის მოცემული ჯაჭვის ბოლო ნა-
წილი, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო კატეგორიული დებულების
წამოყენება მისი ბოლო ნაწილის კონსტრუქციული თავისებურების
შესახებ. ამის-და მიუხედავად, თუ მაინც დავასახელებ ის, იმიტომ,
რომ სურათზე ის გრძელი ჯაჭვის შთაბეჭდილებას ახდენს და ამდე-
ნადვე შეიძლებოდა „დადიანურ“ ჯაჭვებს დაკავშირებოდა.

მეორე ცნობა, უფრო ეჭვ მიუტანელი და კატეგორიული ხა-
სიათისა, შეეხება ქვემოთ ენობრივი მასალებიდან მოტანილ საუბარს,
რომლის მიხედვით აფხაზეთის მცხოვრები, ას ხუთი წლის მოხუცი,
მ. კვატანი, პირდაპირ ამბობს: ჯაჭვის „გაღე მეჯუჯუტანდეს.
ათე ჯაჭვის ხაჯალური ჯოხოდგ ჩქინობურათ. ჭოფილი კათა ხაჯა-
ლურით კგრდგ“¹.

ეს ნიშნავს: ჯაჭვს „გარეთ გასკენიდნენ. ამ ჯაჭვს ჩვენებურად
ერქვა ხაჯალური. დაპატიმრებული ხალხი ება ხაჯალურით“. მეგ-
რული ზმნა „ჯუჯუტუა“, „მეჯუჯუტუა“ ნიშნავს მსხვილ, უშნო ნას-

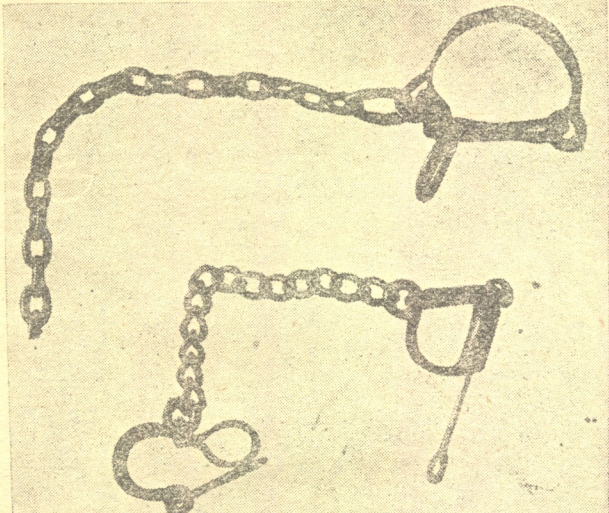
¹ მაკარ ხუბუა, „მეგრული ტექსტები“.

კვის გაკეთებას, ისეთი რამის გამოსვენას, რაც ნაკლებ ელასტურია და უშნო, მსხვილი ნასკვი გამოუდის. ამგვარად დადასტურებულია ისეთი დასაპატიმრებელი და ყელზე დასადები ჯაჭვის ისტორიულად არსებობა, რომელსაც თავისუფალ (გარედან გასატან) ბოლო ნაწილში რგოლი არა აქვს სრულიად; სამაგიეროდ, გარეთ გატანის შემდეგ გაინასკვება ის, რითაც დახშულია საშუალება, გაუხსნელად მისი კვლავ ნახვრეტიდან შიგნით ჩატანის შესახებ. ასეთი თავისებური კონსტრუქციის-და მიუხედავად, მასაც ეწოდება „ხაჯალური“ („ჩვე-ნებურად ერქვა ხაჯალური“, ამბობს ის).

როგორც თავის ადგილას მოცემული ენობრივი მასალებიდან ჩანს, არსებობდა კიდევ სხვადასხვა ტიპის კისერზე დასადები და ამ სახით ადამიანთა დასაპატიმრებელი ჯაჭვები, მაგრამ მათ საერთო სახელწოდებად ხმარებულია „ხაჯალური“. ყოველ შემთხვევაში საჭიროა აღინიშნოს, რომ არსებობდა, მაშასადამე, ისეთი ჯ.ჭვი, კისერზე დასადები, ხაჯალურის ტიპის, რომლის ბოლო ნაწილი მოკლებულია რგოლს, სამაგიეროდ მას აქვს მეტი სიგრძე, ვიდრე ჩვეულებრივი ხაჯალურის ჯაჭვს, და ერთერთ ასეთ ნიმუშად წარმოდგენილია სწორედ სახელმწიფო მუზეუმის „დადიანური“, რომლის ყელზე შემოსაკრავ ნაწილში დატანებული რგოლისებური ენა, რაშიაც უნდა გატანილიყო ტან-ჯაჭვი მთლიანად, ამ უკანასკნელზე მეტი დიამეტრის შემცველ რგოლს (რაც ჩვეულებრივია „ხაჯალური“-ს ჯაჭვისათვის) ვერცკი გაატარებდა თავის წრეში, როგორც ეს ჩანს წარმოდგენილ სურათზედაც. ამ ჯაჭვის სიგრძეა 6 მეტრი და 60 სანტ. (აქვე მოთავსებულია იმავე კონსტრუქციის მცირე ჯაჭვი, რომელსაც ახლა ხმარობენ სამეგრელოში ცხენის ბორკილად სახელწოდებით „აბუღანი“) (იხ. სურ. 4, დადიანური).

როგორც შედარებიდანაც ჩანს, ორივე ჯაჭვის — „ხაჯალურის“ და „დადიანური“-ს ყელზე შემოსაკრავი და კისერზე დასადები ნაწილი თანაბარი კონსტრუქციისაა, მათ შორის განსხვავება არ არის; ის შედგება სამი ნაწილისაგან: პირველი არის ტანჯაჭვზე მიმაგრებული, კისერზე დასადები, ნახევარ-რკალისებური ბრტყელი რკინა; მეორეა ამ უკანასკნელის ერთ თავზე მოძრავად მიბმული ყელზე ამოსადები რკინისავე ენა მთელ თავის სიგრძეზე ფარღალალად მოცემული, რომელშიაც გაეყრება ხოლმე მესამე ნაწილი (იმავე კისერზე დასადები რკინის მეორე თავზე აგრეთვე მოძრავად მიბმული); ამ უკანასკნელის თავისუფალი თავი რკინისებური სახით მოცემული, დანიშნულია, — ენის ფარღალალაში გაყრის შემდეგ — ტანჯაჭვის გასატარებლად, რომ ერთმანეთში გატარ-გამოტარებით მთლიანად შეიკრას კისერზე შემოსალტული ნაწილები; ხოლო, რაკი

ამ პროცესში უკანასკნელი ეტაპი ტანჯაჭვის გატარებით არის
ცემული, ამიტომ მისი თავისუფალი ბოლო ნაწილის შიგნიდან გა-
რეთ გატანით და იქ დამაგრებით (თუ რგოლიანია, დირეს გაყრით,
თუ არადა, ჯოხზე მიბმით, ანდა გადანასკვით) სრულდება ადამიანის
ამ წესით დაბატომრების წესები.

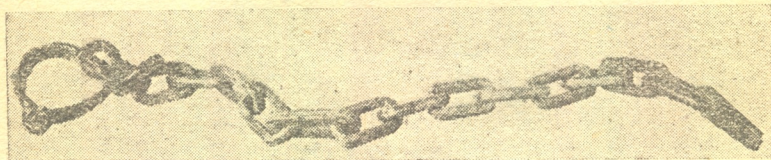
სურ. 4. დადიანური

3. ამავე კატეგორიის ჯაჭვებში შემოდის, როგორც მატერია-
ლური კულტურის სათანადო ნიმუში, ქრისტეფორე კასტელის კო-
ლექციიდან ჩვენამდე მოღწეული ერთი სურათი, რომელზედაც და-
ხატულია ყელზე ჯაჭვებმული პიროვნება, სათანადო იტალიური
წარწერით; ხოლო ეს უკანასკნელი კი მიხ. თამარაშვილს ვადმო-
თარგმნით იკითხება შემდეგნაირად: „სიასუსი სოფია, კეთილმო-
ბილი მეგრელი. ამაჲ ერთი ქვრივი დედაკაცი გაჭქურდა. იმანაც
მოტყუებით შეიპყრო და დაატყვევა. ახლა გლოვობს: ვაი, ვაი ჩემი
უბედურობა, რა დამემართა, ერთმა ქალმა დამიჭირა. ვაი, ვაი, ვაი“.
(იხ. სურ. 5).

A) რიტუალურ წესებთან დაკავშირებით ხმარებულ ჯაჭვები-
დან იმავე სახელმწიფო მუზეუმში მოიპოვება რამდენიმე სახ-ს ნი-
მუში, საიდანაც ჩვენი კვლევა-ძიებისათვის მნიშვნელოვანი მომენტე-
ბის შემცველად უნდა იქნეს დასახელებული:

1. გორის ჯვარიდან ჩამოტანილი ჯაჭვი, სახელწოდებით „დიანი“, სიგრძით უდრის 3,50 მეტრს, კოლექციის № 10-ა. ის მოგვაგონებს ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვებს თავისი კონსტრუქციით თავსა და ბოლოში—კისერზე დასადები ბრტყელი ნახევარ-რკალისებური რკინის ნაწილით და ჯაჭვის მეორე თავში დატანებული რგოლით. მხოლოდ ეს კია, რომ სიდიდით (და სიმძიმითაც) ის ერთობ თავისებურია და განკუთვნილია „შეწირულთათვის“. დაიდებდენ კისერზე ამ მძიმე ჯაჭვის ერთ თავში მოძრავად მიბმულ ნახევარ რკალისებური ფორმის რკინას, რომლის მოკაუჭებულ ბოლოში ჩამოჭკიდებდნენ ხოლმე ტანზე შემოხვეული ჯაჭვის რგოლს. ამგვარად, მთელი ამ ჯაჭვით ტანზე შემოხვეული და კისერთან შეკრული უვლიდნენ გარშემო სალოცავ ადგილს.

2. ამავე მიზნისათვის გამოყენებულ ჯაჭვთა წორის დავასახელოთ ისეთებიც რომლებიც უდგებიან ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვებს კისერზე დასადებ ნაწილით, ხოლო რგოლის მაგივრად შეაბამისად დატანებული აქვთ მეორე თავში რკინის სოლი. ასეთი ჯაჭვების ნიმუშებია:

ა) „არბო“—სურ. 7. (არბოდან ჩამოტანილი)

ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ყველა ეს (და სხვებიც) რიტუალურ წესებთან დაკავშირებული ჯაჭვები ლოკალიზებულია მხოლოდდამხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში შემავალ სხვადასხვა რაიონში, ხოლო დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე კი არც ერთი.

რიტუალური წესებისათვის გამოყენებულ ჯაჭვთა სხვადასხვა სახეობის-და მიუხედავად, როდესაც ჩვენ წინაშე დგება საკითხი მათი ადამიანთა დასასჯელ ჯაჭვებთან (ხაჯალური, დადიანური) ურთიერთობის შესახებ, ამ შემთხვევაში შესაძლებელია დაუშვათ, რომ ამ ორი სხვადასხვა ფუნქციისათვის გამოყენებული ჯაჭვები (ადამიანთა დასჯა ერთი მხრით, და „თავის შეწირვა“ მეორე

სურ. 5

„სიასუსი სოფია, კეთილშობილი მეგრელი. ამან ერთი ქვრივი დედაკაცი გაჭქურდა. იმანაც მ-ტყუებით შეიპყრო და დაატყვევა. ახლა გლოვობს: ვაი, ვაი ჩემი უბედურება, რა დამემართა. ერთმა ქალმა დამიჭირა. ვაი, ვაი, ვაი“.

მხრით) ერთი და იმავე სათავიდან მომდინარეობდეს და, მაშას-
 დაწე, გენეზისი მათი იყოს ერთი და იგივე. ყოველ შემთხვევაში,
 ამ გენეზისის ძიებისათვის ბუნებრივი იქნებოდა სწორედ აქ დასმუ-
 ლიყო საკითხი იმის შესახებ, თუ ამ რიტუალურ წესებთან დაკავ-
 შირებით „შეწირულთა“ ჯაჭვებით შეკვრის პროცესი ხომ არ შეიძ-
 ლებოდა დაკავშირებოდა წარმართული ეპოქიდან მომდინარე გადა-
 ნაშთების რაიმე კონკრეტ სახეებს?

ბ) „ზერტი“—სურ. 8 (ზერტიდან ჩამოტანილი)

როგორც ცნობილია, ქრისტიანული კულტურის სფეროში არა
 იშვიათად ყოფილა დადასტურებული ფაქტი, წარმართული ეპოქი-
 დან მომდინარე ელემენტების ამა თუ იმ სახით შენარჩუნების შე-
 სახებ. კერძოდ, რაც შეეხება ამ ორი სხვადასხვა დანიშნულების
 ჯაჭვთა წარმოშობის საკითხს, შესაძლებელია ის დაუკავშირდეს
 წარმართულ ეპოქაში არსებულ იმ ჩვეულებას, რომელიც გულის-
 ხმობდა ადამიანის ჯაჭვით დაბმას და მის მსხვერპლად შეწირვას,
 რაც ცხოველი სურათებით აწერილი აქვს გათქმულ სტრაბონს თა-
 ვისი „გეოგრაფიის“ მესამე თავში („ალბანიის აღწერაში“) შემდეგ-
 ნაირად: (მომყავს: პროფ. ივ. ჯავახიშვილის თარგმანით)

„ალბანელები ღმერთებსავეით თავყანს სცემენ მზესა, ზევსს და
 მთვარეს, მეტადრე მთვარეს. მთვარის ტაძარი იბერიის მახლობლად
 მდებარეობს. მეფის შემდგომ ყველაზე უფრო პატივცემულ კაცად
 ის ითვლებოდა, ვინც ტაძარს ემსახურება; იგი დიდსა და მჭიდროდ
 დასახლებულს ხატის მამულს განაგებს და ხატის ყმების უფროსად
 ითვლება, რომელთა შორის ბევრი ქადაგად დაეცემა და წინასწარ-
 მეტყველ ბს ხოლმე; იმას, ვინც ატაცებული მარტოკა დახეტი-
 ალეს ტყეებში, ქურუმები დაიჭერენ, კისერზე ჯაჭვს დაადე-
 ბენ და ერთი წლის განმავლობაში ზვარაკად კარგა ასუქებენ ხოლ-

მე; მერე მას, მირონცხებულს, სხვა საღმთოებთან ერთად მსხვერპლად შესწირავენ ხოლმე“¹.

როგორც აქედან ჩანს, მაშასადამე, ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში (ახალი ერთ) ჯაჭვი გამოყენებულია ადამიანის შესაჯრავად, მის დასაპატიმრებლად. მართალია ამ ჯაჭვის სრული აღწერილობა სტრაბონის მიერ არ არის მოცემული, მაგრამ აშკარად მითითებულია იმაზე, რომ შეპყრობილი კაცი, ღვთაებისადმი შესაწირავად მიჩნეული, დაბმულია მთელი წლის განმავლობაში, სანამ მისი განგმირვის დღე დადგებოდეს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ადამიანთა დასაბმელად, მის კისერზე დადებით ჯაჭვის გამოყენების ფაქტთან.

ღროთა განმავლობაში იცვლება ყოველგვარი ზედნაშენი და ამა თუ იმ სახის იდეოლოგიური მონაცემი. კერძოდ, რელიგიაც ჰკარგავს ჟამთა ვითარებაში თავის პირვანდელ წესებს, ფორმებს და მისი ცალკეული მომენტები ახალ ფუნქციებში გვევლინება ხოლმე. ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად ბუნებრივია თანდათან მოსპობის გზაზე დამდგარიყო რომელიმე ღვთაებისადმი ცოცხალ ადამიანთა შეწირვის ჩვეულება საერთოდ, ხოლო კერძოდ ადგილი არ ჰქონოდა მათ ჯაჭვებით დაბმას და მასთან დაკავშირებულ წესებს. ამიტომ, ცხადია, რომ წარმართული ხასიათის რელიგიური კანონები და წესები ერთბაშად კი არ ეძლეოდნენ დავიწყებას, არამედ ამა თუ იმ სახით, ამა თუ იმ ფორმით გადმოდიოდნენ ხოლმე ახალ აპოქაშიც და თავისებური ნუანსის შენარჩუნებით კვლავ აგრძელებდნენ ახალი წყობით შეცვლილ ძველი ტრადიციების ზოგიერთ დამახასიათებელ შტრიხებს. ამიტომ, არ არის გასაკვირი, თუ წარმართული ეპოქიდან აღებული ისეთი თვალსაჩინო მომენტი, როგორც არის ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვა, ამასთან დაკავშირებული წესებით, მთლად უმნიშვნელოდ ვერ გამქრალიყო ერთბაშად და გადმოსცემოდა მომდევნო ისტორიულ სიტუაციას თავისებურად შეცვლილ ფორმებში.

მართლაც-და, ჩვენ გვაქვს მთელი რიგი შემთხვევები, როდესაც სცენაზე გამოდის ქრისტიანიზმის წესებთან შეხამებული, ხოლო არსებითად კი წარმართული ეპოქის გადანაშთების ესა თუ ის ფაქტი. თუ წინეთ, წარმართობის დროს, ჯაჭვით აბამდნენ ადამიანებს

¹ პროფ. ივ. ა. ჯავახიშვილი, „ქართველი ერის ისტორია“, წიგნი I, გვ. 106 (სტრაბონი, Geographica, lib. cap. III, 7).

და ლორივით ასუქებდნენ ღვთაებისადმი შესაწირავად, ამიერიდან ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან ერთად, ეს წესი ისპობა ამ სახით, მაგრამ გვევლინება კი მეორე სახით—ნებაყოფლობით „თავის შეწირვის“ სიმულაციად იქცევა ხოლმე; არსებითად კი, ამ შეცვლილ ფუნქციითაც, ძალაში რჩება ის პრინციპი, რომელიც სარჩულად ედო ადამიანთა მსხვერპლად შეწირვას და რაც გამოიხატებოდა ქურუმთა ორგანიზაციის ეკონომიურად და პოლიტიკურად განმტკიცების საქმეში. ცხადია, მაშასადამე, რომ ქრისტიანობის ოფიციალურ წარმომადგენელთა ხელში ამ ჯაჭვებთან დაკავშირებული მთელი რიგი რიტუალური წესები წარმოადგენდნენ მშრომელი ხალხის დამონებისა და ყვლეფის ერთერთ საშუალებას. ახალ ვითარებასთან შეფარდებით ასეთი ფუნქციის შენაცვლების ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს ის ჯაჭვები, რომლებიც მრავლად მოიპოვებოდნენ საქართველოს ფარგლებში არსებულ სალოცავ ადგილებში და რომელთა შესახებ სათანადო ადგილას უკვე იყო მოცემული რამდენიმე ცნობა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მოთავსებულ ჯაჭვებიდან.

ყველაფერი ის, რაც ითქვა რიტუალური ხასიათის წესებთან დაკავშირებული ჯაჭვების შესახებ, ეხება მხოლოდ და მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს, დასავლეთ საქართველოში კი ასეთი მოვლენა თითქო არა ჩანს; ყოველ შემთხვევაში დღემდე გამოქვეყნებული და ჩემთვის ხელმისაწვდომი მასალების მიხედვით არ გვაქვს უფლება, ვილაპარაკოთ დასავლეთ საქართველოში ჯაჭვებთან დაკავშირებული რიტუალური წესების შესახებ. სამაგიეროდ, როგორც უკვე წარმოდგენილი საბუთებიდანაც ჩანს და (განსაკუთრებით თვალსაჩინო და ფრიად მნიშვნელოვანი სურათი გაიშლება ჩვენ თვალწინ დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მოყოლილ ენობრივ სინამდვილეში არსებული ფაქტების გაშუქების დროს) ისტორიული წყაროებიც ამას ადასტურებენ, დასავლეთ საქართველოში ძალიან ფართოდ გავრცელებულია ხაჯალურის ტიპის ჯაჭვები, რომელთა საშუალებითაც ხდებოდა ადამიანთა დასჯა, მათი დაპატიმრება და სხ.

ამგვარად, მაშასადამე, შეუძლებელი არ უნდა იყოს ამ ორი, სხვადასხვა ფუნქციისათვის დანიშნული ჯაჭვების გენეტურად ერთმანეთთან დაკავშირება და მათი საერთო სათავის მოძებნა.

III. გადავიდეთ ახლა მესამე კატეგორიის წყაროებზე.

მესამე კატეგორიის წყაროები, საიდანაც საჭიროა სათანადო ცნობების მოპოება ჩვენი საკვლევი ტერმინებისათვის, ეს არის ქართული დიალექტები, ცოცხალი ენობრივი მასალები. ამ მხრივ, სპეციალური კვლევა-ძიების ჩატარების გარეშე ძნელია თქმა, თუ რო-

მელ დაალექტში უნდა იყოს შერჩენილი საძიებელი ტერმინები (ტერმინები) ამა თუ იმ მნიშვნელობით. არსებული მასალების მიხედვით კი თითქო შესაძლებელია ითქვას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ენობრივ სინამდვილეში (იგულისხმე ქართული ენის დიალექტები) „ხაჯალურის“ არსებობა დადასტურებული არ უნდა იყოს ჯერჯერობით მაინც; ხოლო, რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში ქართულად მოუბარ მოსახლეობას, იქ მდგომარეობა სხვანაირია: ირკვევა, რომ მთელ რიგ რაიონებში ტერმინი „ხაჯალური“ იქ ჯერ კიდევ ცოცხალია (სხვა საკითხია, თუ სად როგორ არის წარმოდგენილი მისი ფუნქციები, მატერიალური შედგენილობა და სხ.). ასე, მაგ., ჩემ მიერ უშუალო დაკვირვების შედეგად მიღებული ენობრივი მასალების მიხედვით გამოდის, რომ ხსენებული ტერმინი დღემდე შენახულია, სამეგრელოს გარდა, ზემო აჭარაშიაც, სამურზაყანო-აფხაზეთშიაც და სხვ. სწორედ იმავე გაგებით, როგორც ეს დადასტურებულია სამეგრელოში (ს. კურხუ) ჩაწერილი ტექსტის მიხედვით.

საამისოდ მოვიტანოთ ორიოდე ამონაწერი სათანადო ტექსტებიდან (ქვემო მოტანილი ნაწყვეტები წარმოადგენენ ჩემ მიერ უშუალოდ ადგილებზე ჩაწერილი მასალების ნიმუშებს).

ა) ზემო აჭარულიდან:

1. „იმ დროში (ძველად, მ. ხ.) იყო ზენჯირი, კანდალი. ზენჯირი იყო (რ)კინის ჯაჭვი, იქნებოდა უკანასკნელი ხუთი არშინი სიგრძე, მეტიც. სიმძიმე იქნებოდა ფუთი, ნახევარ ფუთზე ნაკლები არ იქნებოდა. კისერზე დაადებდენ დამნაშავეს. ქვეშ სახჩი სადგომია ტუსალებისა—ჰაფსიხანა, ზედაი. დიდუანების სადგური. იმ ზენჯირის თავი იქ იყო გამობმული, უმფროსის, ზენჯირჯის სადგურში. ჯაჭვის თავს რგოლი ჰქონდა, რომ ამოიტანდენ, გაუყრიდენ ჯოხს, კეტს. გძელია ჯაჭვი და პოლზე გდია“¹ (შედ. ბერულას ცნობას).

მათქვამი—ფ. მეხეშიძე, 56 წლის, სოფ. ქედლები, ხულოს თემი, (1926 წ.).

2. „ძველი დედაბრები რომ ვაბღეზდებოდნენ, გულმოსლის დროზე იტყოდენ—ხაჯალური დამაბე კისერზეო!—ვითომ, წამაბი და დამარჩევით.

თავრობა მაშინ ამას ზენჯირს ეტყოდა. კისერზე დასადები იყო გუალი კინა და დუუკლეტდენ ბოყვით. ერთი თერეფიდან (მხრიდან, მ. ხ.) მობმული იყო ზენჯირი. იმითანა იყო—ოცდათექსმეტი ოყა, ვერ ზიდავ, იქნები და იქნები! იმფერიც იყო, რომ ნაკლები იყო;

¹ იხ. მაკარ ხუბუა. „ზემო აჭარის ენობრივი მიმოხილვა“, ბათომი, 1932, გვ. 36.

ორი ოდა რომაა, იქითა ოდაშია გასული, იქ ჯოხს გუუყრიან. იმ ზენჯირსა ცალიბაბა ერქვა თათრულა. დაადგეს ცალიბაბაო, იტყოდენ. ამას ექ ეტყოდენ „ხაჯალაურს“¹.

მ. ს. ქათამაძე, 70 წლის, ს. ღუმუკანა, (1926 წ.).

3. „ვინც რომე ჰათსი იქნებოდა, იმას დაადებდენ ბოყვს. ჩვენ ტუსადები ქვევით ვიყავით, ზეით იყვნენ ზათთიები—ზენჯირის თავს ცევდენ, ზათთიხანა (sic) ჭერი გამოჭრილი იყო და იქ ეიტანდენ (ზენჯირს) და დაადებდენ ბოყვს. ზენჯირის ზედა თავს ქონდა რგოლი. მაგას ეტყოდენ ხეჯალაურს, ხაჯალაურს. ქალი ქალს ეტყოდა:—„ჰათ ქყავს შვილიო, ან ქმარი?—ხაჯალაური ადგია, ჰათსია და ხულაშიაო, ჰათსიხანაშიო“².

ქ. ს. ცენტერაძე, 60 წლის. ს. ცენტერაძეები. ჭვანის თემი, (1926 წ.).

სანამ სხვა ენობრივი მასალების მიმოხილვაზე გადავიდოდეთ, შევჩერდეთ აქ მოტანილი ამონაწერების მოკლე ანალიზზე, რადგანაც სათანადო პაგალითების თანდათან გამრავლების პროცესში უფრო ძნელი იქნება იმ თავისებურებათა ნუანსების წინ წამოწევა და ხაზგასმით აღნიშვნა, რაც მეტად შეუწყობდა ხელს საკითხის გარკვევაში მეტი კონკრეტულობისა და დამაჯერებლობის შეტანას.

მოტანილი მასალები ჩემ მიერ დალაგებულია ჩაწერის რიგის მიხედვით და საყურადღებოა, რომ პირველი მათქვამის ცნობა, მისი აღწერილობა, კისერზე დასადები ჯაჭვის შესახებ მოცემული, პირდაპირ უდგება იმ სურათს, რომელიც თავშია მოცემული მეგრული გლეხის საუბრის სახით და რომელიც, მაშასადამე, იძლეოდა სტიმულს მთელი მომდევნო კვლევაძიებისათვის. აჭარლის მეტყველებაში ზუსტად აღიბეჭდა ხაჯალაურის ჯაჭვის ჩვეულებრივი კონსტრუქცია თავისი რგოლით, სიგრძით და სხ. სწორედ ამ უკანასკნელი მდგომარეობის დამახასიათებელი ფრაზებით ხურავენ თავიანთ მოგონებებს ორივე მათქვამი, როგორც მეგრული—კურზუდან, ისე აჭარელი—ხულოდან: „სორგდღ დიხას უკულნეშის“ (იხ. ზემოთ, გვ. 125)—ეყარა მიწაზე შემდეგ — „გძელია ჯაჭვი და პოლზე გდია“ (პირველი მათქვამის უკანასკნელი ფრაზა აჭარულიდან). ასეთი ნიშანდობლივი აღწერილობის მოცემის-და მიუხედავად, პირველი აჭარელი ასახელებს ამ იარაღს, როგორც უბრალო ჯაჭვს, ზენჯირს. მისთვის სპეციალური სახელწოდება, ამ დასაპატზმრებელი ჯაჭვის მიმართ ხმარებული, უცნობია, მან ის ვერ ახსენა. ხოლო დანარჩენებმა კი იციან

¹ იქვე, გვ. 26.

² იქვე.

ეს სპეციალური სახელწოდება და გარდა ამისა მათი ცნობის მიხედვით ისე გამოდის, რომ ეს ჯაჭვები ყოფილა აჭარაში ხმარებული სხვადასხვა სახის. ასე, მაგ., მეორე მათქვამის მიერ მოცემული ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ხმარებაში ყოფილა ისეთი დიდი და მძიმე ჯაჭვიც, რომლის ზიდვა შეუძლებელი იყო—ვერ ზიდავ, იქნები და იქნები! იმფერიც იყო, რომ ნაკლები იყო,—ამბობს ის და სწორედ ამ ნაკლები ჯაჭვების აღწერილობაში ემთხვევა მისი ცნობები ხაჯალურის შასახებ მრავლად დადასტურებულ მასალებს. ხოლო რაც შეეხება მძიმე ჯაჭვის ფუნქციებს, ის ალბათ გამოყენებული იქნებოდა საშიშ ტუსალების მიმართ (შეადარე ლამბერტის ცნობა, ზემოთ, გვ, 127).

მნიშვნელობას არ არის მოკლებული ის გარემოებაც, რომ ჩემ მიერ დადგენილი ფაქტების მიხედვით, ეს ტერმინი ლოკალიზებულია გურიასთან ახლო მდებარე აჭარის სოფლებში; მაშინ, როდესაც, ოსმალეთის საზღვრებისაკენ მოქცეულ რაიონებში ის თითქოს არ ჩანს, ყოველ შემთხვევაში ჩემ მიერ შენიშნული არ ყოფილა. საფიქრებელი კია, რომ ეს ტერმინი უფრო ფართოდ ყოფილიყო გავრცელებული აჭარის რაიონებში. განსაკუთრებით პოპულიარული ჩანს ეს ტერმინი ქალთა შორის. საქმე იმაშია, რომ მეორე მათქვამი, ქათამაძე, პირდაპირ ქალთა წრიდან იწყებს თავის საუბარს— „ძველი დედაბრები რომ გაბღეზდებოდნენ, გულმოსლის დროზე იტყოდნენ—ხაჯალური დამაბე კისერზეო!—ვითამ წაშაბი და დამარჩევო“. ცხადია, იმდენად ჩვეულებრივი ყოფილა ეს ტერმინი ქალთა ენისათვის, რომ მათქვამის ცნობიერებაში ამ სიტყვის ხსენება პირველად ყოველისა ქალთა საზოგადოებასთან არის დაკავშირებული. „თავრობა მაშინ ამას ზენჯირს ეტყოდაო“, ამბობს ის. სამწუხაროდ, მე ისეთ დროს მიხდებოდა ადგილობრივ მუშაობის წარმოება, რომ შეუძლებელი იყო ქალთა საზოგადოებასთან დაახლოება და სათანადო მასალების ჩაწერა. ჩემ მიერ ზემო აჭარაში ჩაწერილ, არა მცირე მოცულობის, ენობრივ მასალებში სრულიად არ არის მოცემული ქალთა მეტყველების ნიმუშები. ამ მხრივ მდგომარეობა ახლა პირდაპირ ჩინებულია და უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხარვეზიც ამოივსება თანდათან. რომ ეს სიტყვა (ხაჯალური) ქალთა შორის უფრო უნდა იყოს შენახული და დაცული, ამას თავის მხრივ მოეპოება ბუნებრივი გასამართლებელი საბუთები, რადგანაც ქალები უფრო მეტ კონსერვატულობას იჩენენ ხოლმე ენისა და ზნეჩვეულების შენახვის საქმეში, ვიდრე მამაკაცები. ამიტომ, ბუნებრივია ის ისტორიული კოლორიტი და საყოფაცხოვრებო დეტალი, რომელიც მოჩანს ხსენებულ აჭარელთა სხარტულ გამოთქმებში.

ყოველდღის ღირსია ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ მათქვამი აგრეთვე ქალთა წრეში ტრიალებს, როგორც კი საუბროს დროს შემთხვევით წაწყდება თავის მოგონებებში პატიმრობის ამბავს, და თავის მნიშვნელოვან საუბარს პატიმრობის შესახებ ხურავს სწორედ ქალების დიალოგით: „ქალი ქალს ეტყოდა—ჰათ ქყავს შეილიო, ან ქმარი?—ხაჯალური ადვია, ჰაფსია და ხულაშიაო, ჰაფსიხანაშიო“.

ბ) სათანადო ნიმუშები მეგრელთა მეტყველებიდან (ჩემ მიერ ჩაწერილი სამურზაყანოსა და აფხაზეთში):

1. ოვაფაშ ქური ვაიძირუნო? თიჯგუაშა ინუძღდ კუჩხი (კოს). ჰოფილ კათას ამსერი კუჩხის გეიონწყუნდეს ხუნდის დო ხაჯალურით ქედაკვრანდეს. ჯამო ვა დანჯგრედგ ი კოს; ჯას დუთხინუანდეს კუჩხის დო კესერს რკინა გოდდგ, ნაბადია გოჭელი მიკი-მიკი. ვალენ ოსქვალი დო დინახალენ ოსქვალამო ჟირი ორგია ქნციდგ, ვალე მეჯუჯუნტანდეს (მესქუნდეს). ათე ჯაჭვის ხაჯალური ჯოხოდგ ჩქინობურათ. ჰოფილი კათა ხაჯალურით კვრდგ. ოქუმარეს კენი გეიონწყუნდეს ხაჯალურს დო კუჩხენს ქენუდგუნდეს ხუნჯიშა დო ორდგ კოჩი.

მ. კვატანი. 105 წლის. ს. კოჩარა. 28. VII. 1933.

თარგმანი:

სახნავი კავის ქუსლი არ გინახავს? ისეთივეში ედვა ფეხი (კაცს). პურობილ კაცებს ამელამ ფეხზე დახსნიდნენ ხუნდს და დაბამდნენ ხაჯალურით. ხის ამარა ვერ დაწვებოდა ის კაცი, ხეს ჩამოაციდნენ ფეხს და კისერზე შემოეკვრებოდა, გარშემო ნაბლით შემოხვეული, რკინა. გარედანაც და შიგნიდანაც შესაკვრელ ნაწილებთან ერთად იქნებოდა ორი მხარი (სიგრძით), გარედან შესკვნიდნენ. ამ ჯაჭვს ხაჯალური ერქვა ჩვენებურად. პურობილი ხალხი ხაჯალურით ება. დილით კვლავ დახსნიდნენ ხაჯალურს და ფეხებს ხუნდში უდგამდნენ და იყო კაცი.

2. ქიმერთუ [ბოშიქ] ზღვა პიჯიშა დო ათაქ ქოძირუ ვითოჟერი (ნ) დემეფი კვრუნი ხაჯალურეფით, ჯაჭვეფით, კახარმას, ზღვა პის.

— უჩაში დემია ქემურს თაქია დო ართის ოჭკომუნს. ონადირეშა მიდართუ, პარახეფი მეყუნს, — (ჯოლორეფი ცოფე დიდ-დიდი) — [უწუ დემქ ბოშის].

ფურკი ქემურსენ ქოძირუ დო პარახეფქ ქემუდირთენ, ლეკური მუქრიუ დო გონღ ჟირხოლო.

— მუ კოჩიექ, ჩქიმი პარახეფი ცვილიე?

გოტახუ ხაჯალურეფი დო გაათავისფალე ენეფი¹.

ო. ტ. გაბელია, 72 წლ. მერხეული, 16. VII. 1933.

¹ იხ. მაკარ ხუბუა, „მეგრული ტექსტები“, 114

თარგმანი:

— მივიდა (ახალგაზრდა) ზღვის პირას და აქ ნახა თორმეტი დევი ხაჯალურებით რომ აბია, ჯაჭვებით, კახარმაში, ზღვის პირას.

— უფროსი დევიო მოვა აქა და ერთს შექამსო, სანადიროდ წავიდა, პარახები მიყავს (ძალღები ყოფილა დიდ დიდი) — (უთხრა დევმა ახალგაზრდას).

დაინახა ბული რომ წამოვიდა და პარახები რომ გარს შემოუდგნენ, მოუქნია ხმალი და ორივე გააპო.

— რა კაცი ხარ შენ, ჩემი პარახები რომ დახოცეო?

დაამტვრია (ბიჭმა) ხაჯალურები და გაანთავისუფლა ესენი.

3. დოჭკადითია ხაჯალური ლინჯიში ათას ხუთოშ საჯენია.

დოჭკადეს ხაჯალური, დოხეშუ ბოშიქ დო ქიმკიკორუ,

ქიგნმაჯინასია ჩქიმი გაჭირებასია (მეუჩინე რაშიქ ხენწეფეს) — დო ქვაბიშა ხაჯალურიო ნიჩვი ქიმკომკირია გვალო ხოლოს. სია თეურე ნება გეიშელია დო უკული ფერ შურს მეუბარქია მა თე ქვაბისია — დუვორგილუანქია. (უწუ ბოშის).

ტ. კვარაცხელია, 80 წლ. ს. ნაა, 20. VII. 1933

თარგმანი:

— გამოკვერეთ სპილენძის ხაჯალური ათას ხუთასი საყენი.

გამოკვერეს ხაჯალური, დაახვია ახალგაზრდამ და უკან (უნაგირზე) შემოიკრა.

— გადახედოს ჩემს გაჭირებასო (შეუთვალა რაშმა მეფეს) და ქვაბთან ძალიან ახლოს მიმაბი პირითო. შენ იქიდან ნებართვა გამოიტანე და შემდეგ ისეთ სულს შეუბერავ მე ამ ქვაბსა — ვავაციებო.

4. დანაშენდგ მითინ მუთუნსენ, ოჭოფუნდეს დო ხაჯალურს ქეუდვანდეს, კესერს გინუჯოთანდეს დო მასქე ართიანს, ართი ხაჯალურიენო? ბრელიე. მასქე ართიანს დო ათაშ მეუხენა „გავა“ — ში მარაგადე შორო.

გ. ფშაკაია, 80 წლ. ს. აჩიგვარა, 6. VIII. 1933

თარგმანი:

„ვინმე რამეს რომ დააშავებდა, დაიჭერდნენ და ხაჯალურს შეაბამდნენ, კისერზე გადაუდებდნენ და გადაბმულია ერთმანეთზე. ერთი ხაჯალური ხომ არ იყო? ბევრია. მიბმულია ერთმანეთზე და (პატიმრები) ასე სხედან (პირისპირ) მოტირალე ხალხის მსგავსად (ძველად მიღებული ჩვეულება მიცვალებულის კუბოსთან).

5. ხაჯალური ქოგამგონებზე თექვთ, თი დოხოროეს, მედანახეს: ჩიჩუენს, პატონსქუალენს, ფალვენს, — თექვთ ბრელიშა გეუბუნუაფენა ხაჯალური.

პ. ლუკაა — 100 წლ. ს. აბჟაყვა, 13. VII. 1933

თარგმანი:

„ხაჯალური, კი, გამიგონია. იქაც, იმ სასახლეში, მედანახეში—ჩიჩუებს, დადიანებს, ფალავებს—იქაც ბევრისთვის შეუბამო ხაჯალური“.

მოტანილ მაგალითებიდან, ოთხი გარკვევით მიუთითებს ხაჯალურზე, როგორც ადამიანთა დასასჯელ იარაღზე—კისერზე დასადებ ჯაჭვზე. ერთი ამ მათქვამთაგანი მნახველია ისეთი სურათის, როდესაც ხაჯალურით დაბმულია რამდენიმე კაცი, ზედი-ზედ ერთმანეთზე მიკრული.

ამავე მაგალითებში ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ მეორე მათქვამის მიხედვით ეს ხაჯალური გამოყენებულია დევთა დასაბმელად; მაშასადამე, ხმარებულია ზღაპრული სიუჟეტის გასაშლელად, რეალურ სინამდვილეს დაშორებულ ამბებთან, მაგრამ, ამის-და მიუხედავად, მაინც გაგებულთა იმავე ფუნქციებითა და მნიშვნელობით, როგორც ეს ხმარებულია აჭარაშიაც. არის განსხვავებაც: ხაჯალური, როგორც ჯაჭვი, გამოყენებულია ზღაპრული ცხენის—რამის დასამორჩილებლად და დასაბმელადაც. საამისო მაგალითი წარმოდგენილია ზემო მოტანილ ამონაწერებიდან მესამე მათქვამის მიერ (მეგრული ენის მასალებიდან, რომელიც აფხაზეთში იქნა შეგროვილი); ცხადია, მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ხაჯალურს ეკისრება სულ სხვა ფუნქცია, ვიდრე ეს არის წარმოდგენილი სხვა მრავალ შემთხვევაში ადამიანთა დასაპატიმრებლად გამოყენების დროს. ყოველ შემთხვევაში, ამ ფუნქციონალური სხვაობის-და მიუხედავად, ჩვენს განკარგულებაში მყოფი მასალები აშკარად მიუთითებენ ხაჯალურზე, როგორც რკინის ჯაჭვზე (და არა ხის იარაღზე). მესამე მათქვამის მიერ მოცემული ფაქტის ენობრივ სინამდვილეში არსებობას მხარს უჭერს ერთერთი მათქვამი, რომლის მიხედვით — „ხაჯალური უჯოხოდეს ჯვემო დიდი, შხუ ჯაჭვიშა“ (სამსონ ქარდა, მეხრეული, 16. VII. 1933); „ხაჯალურს ეძახდენ ძველად დიდ, მსხვილ ჯაჭვს“. ანალოგიური გაგებით ეს ტერმინი არა იშვიათად არის ხმარებული იმავე რაიონებში (აფხაზეთსა და სამურზაყანოში).

რომ სამეგრელოს სინამდვილეში ბატონყმობის დროს ხშირი მოვლენა იყო ყმების ხაჯალურით დაბმა და დაპატიმრება, ამას სხვათა შორის ასაბუთებს უკანასკნელი (მეხუთე) მათქვამი აბჯაყვადან (აფხაზეთი), პავლე ლუკა, რომელიც ამბობს, რომ სამეგრელოში ხშირად უსჯიათ გლეხები ხაჯალურის დადებით და დაპატიმრებით მებატონეებს, თავადებს, გვარად ჩიჩუებს, დადიანებს, ფალავებს და სხვა.

გარდა ამისა, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში ჩაწერილი მასალები გარკვევით სვამენ საკითხს ხაჯალურის სხვადასხვა სახის შესახებ; კერძოდ, მეოთხე მათქვამის (გელათია ფშაკია) ცნობა იმის

შედასტურებელია, რომ ჯაჭვები გამოყენებულია მასიური პატიმრობისათვისაც (ისე, როგორც აჭარაში)—ერთი ხაჯალური კი არ იყო, ბევრი იყო, ამბობს ის, და საილუსტრაციოდ მოყავს მეტად მოხდენილი შედარება, ძველი წესების თანახმად, მიცვალებულის კუბოსთან ორ წყებად ერთმანეთის პირისპირ ჩამჯდარ მგლოვიარეთა მიერ გამართული მოთქმა-გოდების შესახებ.

B) დასასრულ^ე ენობრივ სფეროში საძიებელი ტერმინის ამა თუ იმ სახით არსებობის შესახებ მოვიტანოთ კიდევ ერთი ცნობა, რომელიც თავისი ხელით დაწერა და თავაზიანად გადმომცა ლაშხური ენისა (ქვემო სვანური) და საყოფაცხოვრებო საკითხების ზედმიწევნით მკოდნემ და მკვლევარმა ა. ონიანმა. მომყავს მისი ცნობა დედნის სათანადო ნუანსების დაცვით:

— ხაჯაროული ეწოდება ლაშხურად კაცის ან ქალის დასაბორკ იარაღს, რომელსაც დაადებდნ კისერზე და ან შეუდებდნ ფეხებში დაპატიმრებულს, რომ გაქცევის არ ყოფილიყო საშიში; ისინი ინახებოდნ დადიანების ციხე-კოშკებში და იქვე ჰყავდათ ხაჯაროულ დადებული პატიმრები. ხაჯაროული შესდგებოდა ხის მასალისაგან და ზოგი მათგანი დაედებოდა პატიმარს კისერზე, ხოლო ზოგიც ფეხებში—და პატიმარი უნდა მჯდარიყო ალაგობრივ უმოძრაოდ და მის გამო განიცდიდა საშინელ წამებას. განსაკუთრებულ თვისებას ხაჯაროულისას შეადგენდა მისი სიმძიმე, ე. ი. იგი მზადდებოდა უმთავრესად მუხის ხის მასალისაგან.

ა. ონიანი. ტფილისი, 1934 წ. იანვრის 4.

II

წინა თავში მე უკვე შევეხე ჩემი კვლევა-ძიების იმ პოზიტურ ნაწილს, რომლის ფარგალშიაც საკმაო სიცხადით მოჩანს საძიებელ ტერმინების გასარკვევად დასაყრდენი პუნქტები: ისტორიული რეალიები, მატერიალური კულტურის ნაშთები და ენობრივი სინამდვილიდან აღებული ფაქტები. ხოლო ასეთი მუშაობის ჩატარების შედეგად ჩვენ უკვე ვღებულობთ გარკვეულ ნიადაგს აღებული ტერმინების ნათელსაყოფად, მათი ლინგვისტური ანალიზის სათანადო ხაზებში დასადგენად. შევეხოთ მათ ცალცალკე.

1. „ხაჯალური“, მაშასადამე, წარმოადგენს მეგრულ ენობრივ სინამდვილეში შემონახულ ფორმას, რომლის საბაზლოდ იმავე დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მოქცეულ, ქართულად მოუბარ რაიონებში დადასტურებულია „ხაჯალური“. ხოლო რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, აქ კი ეს ტერმინი უცხოა. მაშასადამე, ბუნებრივად იბადება საკითხი მისი ხანდაზმულო-

ბის შესახებ, სათანადო გავრცელების გეოგრაფიულ არესთან დაკავშირებით. ისტორიული რეალიების მიხედვით შეიძლება კატეგორიულად ითქვას, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ეს ჯაჭვები ფართოდ არის გამოყენებული, როგორც ადამიანთა დასასჯელი იარაღი, მართლმსაჯულების ხაზითაც და კერძო პიროვნებათა ურთიერთობის პრაქტიკაშიაც. ამისდამიუხედავად ამ ჯაჭვების აღნიშნული სპეციალური სახელწოდება ხსენებულ ეპოქაში ჯერ კიდევ არ ჩანს თითქოს, ყოველ შემთხვევაში პოპულარული არ უნდა იყოს მეგრულ ენობრივ სინამდვილეში მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მაინც, რადგანაც, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსალოდნელი იქნებოდა, რომ სამეგრელოს მაშინდელი ცხოვრების ისეთი საფუძვლიანი მცოდნე, როგორიც იყო არქანჯელო ლამბერტი, ამის შესახებ იტყოდა რამეს თავის შესანიშნავ წიგნში, „სამეგრელოს აღწერა“-ში; მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელში ადამიანთა პატიმრობისა და დატყვევების საკითხისადმი მიძღვნილია სპეციალური თავი. უფრო მეტის თქმაც არის შესაძლებელი: საფიქრებელია, რომ ეს სიტყვა არ იყოს ადგილობრივი ენების მონაცემი, რადგანაც არც ერთ ისტორიული ტერატურულ ძეგლში (ზემოხსენებული ვერსიის გარდა) მისი კვალი არ ჩანს. ამიტომ, ბუნებრივად რომელიღაც უცხოური ენობრივი სინამდვილის სამყაროდან შემოსულ ფაქტად უნდა იქნეს ის აღიარებული. თუ ეს ასე იქნებოდა, მაშინ იბადება საკითხი: რომელი ენობრივი სინამდვილის წარმომადგენელია ის? მე ვფიქრობ, რომ არაბული ენიდან არის შემოსული „ხაჯალური“ დასავლეთ საქართველოში („ხაჯალური“ მეგრულში).

საბუთები ამისათვის:

ა) დასავლეთ საქართველოს ქართველ მოსახლეთა ენობრივ სინამდვილეში საძიებელი ტერმინის არსებობის დამადასტურებელ ფაქტების კვალს შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გაყოლებით (აფხაზეთი, სამეგრელო, აჭარა) ჩვენ პირდაპირ მივყევართ თურქული გზით არაბული ენის წიაღისაკენ.

შენიშვნა: ამ დებულების საწინააღმდეგოდ არაფერს ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ ოფიციალურ თურქულ ლექსიკონებში ეს სიტყვა თითქო შეტანილი არ არის. სანამ თურქული დიალექტები მეცნიერულად შესწავლილი არ არის, მანამ არ შეიძლება დაზუსტებული ცნობების მოცემა ხსენებულ ენებში მისი ხმარება-არხმარების შესახებ.

ბ) მე-17, მე-18 და ნაწილობრივ მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე შავი ზღვის სანაპიროებზე ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვის გაძლიერებულმა პრაქტიკამ შეუწყო ხელი ტერმინ „ხაჯალური, ხაჯალურ“-ის დამკვიდრებას ზემოხსენებულ რაიონებში.

გ) სწორედ ამავ ე რაიონებიდან უნდა გამოჰყოლოდეს ეს სიტყვა, რამდენიმედ შეცვლილი სახით (ხალაჯაური), სულხან საბა ორბელიანს ევროპიდან დაბრუნების პროცესში. ქრონოლოგიურად ეს ის დრო არის, როდესაც საბას თავის ლექსიკონზე მუშაობა დამთავრებული აქვს. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ ჩვენ მიერ საძიებლად აღებული ტერმინები, არც „ხაჯალაური“ და არც „დადიანური“, მის მიერ შეგენილ ლექსიკონში შეტანილი აღარ აღმოჩნდა (იხ. ავტოგრაფი-ნუსხა).

დ) რომ ეს სიტყვა არაბულიდან უნდა მომდინარეობდეს, ამას ამავგრებს შემდეგი გარემოება: კლასიკურ არაბულში დაცულია სიტყვის ძირი—ჰაჯალა. ح (აორისტი), რაც ნიშნავს ცალფეხით რკინის ბორკილებში ხტომას; აქედან გვაქს მასდარი-ჰაჯალანუნ (შესაკრავი ჯაჭვები, ბორკილები). სწორედ ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული „ხაჯალაური“-ს წარმოშობა ჩვენში.

განსაკუთრებული სიზუსტით არაბულ გამოთქმას უახლოვდება აჭარული ფორმა „ხაჯალაური“, რომლის მესამე ხმოვნის ადგილობრივ ნიადავზე ახსნა საძნელო საქმე იქნებოდა.

ე) საძიებელი ტერმინის არაბულ ენობრივ სინამდვილესთან დაკავშირების საწინააღმდეგოდ შეიძლებოდა თითქოს გამოყენებულიყო დაბოლოება „ურ“, რომელიც დამთხვა ადგილობრივი წარმოშობის სუფიქსს. მაგრამ ის გარემოება, რომ მოცემული არაბული სიტყვის უკანასკნელი ძირეული თანხმოვანი არის „ნ“ (ლიკვიდ „ლ“-ს მომდევნო), განუსაზღვრელობის მაჩვენებელ ნუნაცის დართვით ქმნის შესაძლებლობას დავუშვათ, რომ მთელი ეს დაბოლოება დაკავშირებულია ტერმინის არაბულ სახეობასთან, თუმცა გამავრებული კია ქართველურ ენებში ხმარებულ ადექტურ ფორმათა მაწარმოებელ იმავე სახის (ურ) სუფიქსის არსებობით.

2. ტერმინი „დ დანურ“ ნაწ რმოებია ფუძისაგან „დადიან“ ზემოხსენებულ, სადაურობისა (ან წარმოშობის) მაჩვენებელ, „ურ“ სუფიქსის დართვით, და წარმოადგენს ადექტივს (მსაზღვრელს), რომლის სასაზღვრი („ჯაჭვი“) ჩამოშორებია მას. აქ მოცემულია ისე იგივე შემთხვევა, როგორც, მაგ., არაიშვიათად ხმარებული „კახური“ (ღვინო), „შონური“ (ღვინო, ვაზი, ქუდი — მეგრულში) და სხვ.

III

დასკვნა

გამოკვლევაში მოცემულ სათანადო ცნობებს—ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროებიდან, მატერიალური კულტურის ნაშთებიდან და ენობრივი სინამდვილიდან აღებულს თავი რომ მოვუყაროთ, მივიღებთ შემდეგი დასკვნის ხასიათის დებულებებს:

1 „ხაჯალური || ხაჯალური“ არის სპეციალური კონსტრუქციის გრძელი ჯაჭვი; მის ერთ-ერთ თავზე მიმაგრებულია ყელზე შემოსაკრავი და კისერზე დასადები რკინისავე მოწყობილობა, რომლის მოძრავ რგოლში უნდა იქნეს გატარებული მთელი ტანჯაჭვი, რომ კისერზე შემოკრული და ერთმანეთზე აცმული ნაწილები არ იქნეს დაშლილი; ტანჯაჭვის მეორე თავი ბოლოვდება რგოლით, რომელიც ადამიანის კისერზე ჯაჭვის დადებისა და სათანადო ნაწილების ერთმანეთში გაყრის შემდეგ, გაიტანება გარეთ, კედელში დატანებული ხერელის საშუალებით, და იქ გაეყრება ჯოხი, ან ღირე.

2. ჩვენს განკარგულებაში არსებული ურყევი საბუთების მიხედვით ეს ჯაჭვი, ამავე სახელწოდებით—„ხაჯალური || ხაჯალური“, გამოყენებულია ადამიანის დასასჯელ იარაღად დასავლეთ საქართველოს მთელ რიგ რაიონებში—განსაკუთრებით შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებში—სამეგრელოსა (მთავრობისა და მებატონეების მიერ, ყმების მიმართ), აჭარასა (ხელისუფლების, იგივე მებატონეების მიერ) და სამურზაყანო—აფხაზეთში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, ბატონყმობის გადავარდნის დრომდე.

3. ქართული სალიტერატურო ძეგლის „ქილილა და დამანა“-ს ერთ-ერთი (C) ვერსიის (საბა-სულხან ორბელიანის რედაქციით ცნობილი, მაშასადამე, იგივე, რაც ნაბეჭდი ვერსია) მიხედვით ეგვევ ტერმინი, ცოტაოდენი შეცვლილი სახით—„ხალაჯური“—პირველად დადასტურებულია მე-18-ე საუკუნის მეორე ათეულის შუალებში და გამოყენებულია, კონტექსტის მართებული გაგებით, როგორც დამანაშავის დასაპატიმრებელი მძიმე ჯაჭვი.

4. ამავე ძეგლის B ვერსიით (ვახტანგის თარგმანი) სათანადო ადგილას ხმარებულია ტერმინი „დადიანური“, რითაც აღნიშნულია თვალსაჩინო კატეგორიულობით იგივე მძიმე ჯაჭვი, დამანაშავის დასაპატიმრებლად და კისერზე გადასადებად გამოყენებული.

5. ხოლო ხსენებული ძეგლის A ვერსიით (რომლის სათანადო ადგილების სპარსულიდან ქართულ ენაზე გადმოღება მიეწერება ვილაც ირანელს) შესაფერ ტერმინად მოცემულია „უდრეკელი“, რაც შეესატყვისება (ისე, როგორც ორი დანარჩენიც: ხაჯალური || დადიანური) დედნის „ბანდე გერან“-ს და თითქოს ყველაზე უკეთ გამოხატავს ამ უკანასკნელის ორმაგ ბუნებას სპარსულში—ხან რკინის იარაღად მიღებულს (ბორკილი), ხან კიდევ ხისად (ურდული), და სხვ.

6. კისერზე დადებით ადამიანთა დასაპატიმრებლად გამოყენებული მძიმე ჯაჭვი „დადიანური“, „ხაჯალური“ ჯაჭვის მსგავსი, ამ უკანასკნელისაგან განსხვავდება მხოლოდ სიგრძით (ის მეტია ჩვეუ-

ლებრივი „ხაჯალური“-ს ჯაჭვზე) და ბოლო ნაწილით, რომელიც მოკლებულია ჯოხის გასაყრელ რგოლს.

7. ორივე ტიპის აღნიშნული ჯაჭვები—„ხაჯალური“ და „დადიანური“—გავრცელებული ყოფილა სამეგრელოში მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრიდან მაინც (თუ უფრო ადრე?) (სპეციალური სახელწოდების გარეშე?).

8. საისტორიო წყაროებისა და სათანადო ექვმიუტანელი საბუთების უქონლობის გამო, ჯერჯერობით ძნელია განსაზღვრა, თუ რა დროიდან შემოდის სამეგრელოში (და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში) ამ ჯაჭვებისათვის განკუთვნილი სპეციალური სახელწოდებანი—„ხაჯალური“, „დადიანური“.

9. ამავე სახელწოდებით „ხაჯალური“ „ხაჯალური“ დადასტურებულია ანალოგიურივე ფუნქციისათვის განკუთვნილი, სპეციალური კონსტრუქციის კისერზე შესაბამელი ხის იარაღი (უღელი), რომელიც მართლმსაჯულების მიერ გამოყენებულია ერთ-ერთი მსხვილი ფეოდალის დასასჯელად იმერეთში (მე-18 საუკ.).

10. დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (ხსენებული ჯაჭვების მასურად ხმარების რაიონებში—აჭარა, სამეგრელო, სამურზაყანო, აფხაზეთი) არსებულ ენობრივ სინამდვილეზე დაყრდნობით, ამ უკანასკნელის თავისებურებათა დასადგენად წარმოებულ მუშაობის პროცესში უშუალო დაკვირვების შედეგად მიღებული მასალების მიხედვით, დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს ტერმინი „ხაჯალური“ || „ხაჯალური“-ს (ეს უკანასკნელი მხოლოდ აჭარაშია შენიშნული) არსებობა, როგორც ხსენებული ჯაჭვების აღმნიშვნელი სპეციალური სახელწოდება.

11. ლაშხეთში კი ადგილობრივ მკვიდრთა ცოცხალ მეტყველებაში ხმარებულია ტერმინი „ხაჯაროული“, რომელიც, იმერეთშივე ლოკალიზებული და ილ. ჭყონიას მიერ აღნიშნული ცნობის პარალელურად, გამოყენებულია ადამიანთა დასასჯელი ხის იარაღის სახელწოდებად და თავისი კონსონანტიზმით რამოდენიმედ განსხვავებულია დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ რაიონებში გავრცელებულ შემომოტანილ ტერმინის სათანადო ბგერითი შედგენილობისაგან (მეტათეზისი).

12. პირველი ტერმინი ლინგვისტურად უნდა უკავშირდებოდეს არაბული ენის სამყაროდან მომდინარე ფაქტებს. მეორე-კი წარმოშობილია ადგილობრივ ნიადაგზე.

385-44
941069-00
808-11101000

8560 2 856.
REHA PVB.

9493570
2024/10/10